

ΠΕΡΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΔΕΙΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ

Α'

Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἐμοῦ διεξοδική μονογραφία ἀφορῶσα εἰς θεμελιώδη θεσμὸν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτεύματος, τὴν ἐκλογὴν, ἀναγόμευσιν καὶ στέψιν τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος¹. Εἰς τὸ βιβλίον ἀφιέρωσαν διεξοδικὰς βιβλιοκρισίας ἐμβριθεῖς γνώσται τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς ἱστορίας², τινὲς τῶν ὁποίων ὅμως ἐμμένουν εἰς ὠρισμένας διαφωνίας τὼν ἐπὶ κεφαλαιωδῶν, νομίζω, θεμάτων.

Καίτοι οὗτοι κατὰ βᾶσιν περιορίζονται εἰς ἐπανάληψιν παλαιότερον διατυπωθεισῶν ἀπόψεων καὶ δὲν εἰσέρχονται εἰς ἀντίκρουσιν μιᾶς ἐκάστης τῶν ὑπ' ἐμοῦ προσαγομένων, ἀντιθέτων τῶν ἐκδοχῶν των, μαρτυριῶν, — πρᾶγμα βεβαίως δυσκόλως πραγματοποιήσιμον εἰς τὸν χῶρον μιᾶς ἔστω καὶ σχετικῶς ἐκτεταμένης βιβλιοκρισίας — ἐθεώρησα σκόπιμον νὰ ἐπανέλθω εἰς τὸ θέμα καὶ νὰ προσπαθῆσω νὰ διασαφηνίσω ἔτι μᾶλλον ὠρισμένα ζητήματα. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ θὰ περιλάβω καὶ τὸ ὑλικὸν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δι' οἰονδήποτε λόγον δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψει κατὰ τὴν ἀρχικὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος.

Προηγουμένως, ἐξ ἀφορμῆς ἐρωτήματος τεθέντος ὑπὸ τοῦ Ι. Καραγιαννοπούλου, ἐπιθυμῶ νὰ διευκρινίσω, πῶς ἤχθη εἰς τὴν κατὰ περιόδους διαίρεσιν καὶ ἐπὶ ποίων κριτηρίων ἐθεμελίωσα ταύτην³.

1. Ἐκλογὴ, ἀναγόμευσις καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 22, 2), Ἐν Ἀθήναις 1956.

2. Π. Ζέπος ἐν Ἐπετηρίδι Ἐταιρίας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τ. 26 (1956), σ. 394-397, R. Guillard ἐν Revue des études grecques, τ. 70 (1957), σ. 562-563, J. Karajianopoulos ἐν Byzantinische Zeitschrift, τ. 50 (1957), σ. 469-471, B. Sinogowitz ἐν Zeitschrift der Savigny-Stiftung, Roman. Abt., τ. 74 (1957), σ. 489-490, B. Rubin ἐν Gnomon, τ. 58 (1958), σ. 471-473.

3. Ὁ Ι. Καραγιαννόπουλος παρατηρεῖ, ἀφ' ἐνός, ὅτι ἡ ὑπ' ἐμοῦ ἀκολουθουμένη διάκρισις εἰς πρῶτον (324-610), μέσον (610-1081) καὶ ὑστέραν (1081-1453) περιόδους διάκρισις, παραδεδεγμένη διὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου, εἶναι κατὰ μέγα μέρος συμβατικὴ (σ. 468-469), ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι δὲν ἤδυνήθη νὰ εὕρω ein einheitliches Kriterium für eine einleuchtende Einteilung der geschichtlichen Entwicklung des Phänomens (σ. 469).

Ἐλαβον πράγματι ὕπ' ὄψει τὴν ἰσχύουσαν διὰ τὴν ἑξωτερικὴν ἱστορίαν διαίρεσιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὰ νὰ ὑπάρχωι βάσις πρὸς συνεννόησιν καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι μὲ τὸ τέλος ἐκάστης τῶν ὡς ἄνω διαιρέσεων συμπίπτει τὰ ὀλοκληροῦνται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑπὸ ὄρισμένην μορφήν ὁ ὑπὸ ἔρρευαν θεσμὸς (καὶ οὐχὶ « φαινόμενον ») τῆς ἀνακηρύξεως νέου αὐτοκράτορος.

Ὡς καὶ ἀλλαγῶ ἀνέπτυξα, δὲν εἶναι εὐχερῆς ἡ παρακολούθησις τῶν εἰς τὸ βυζαντινὸν πολίτευμα ἐπερχομένων μεταβολῶν — εἰς οἷονδήποτε τομέα ἀναφέρονται αὐταί — διότι αὐταὶ δὲν καθορίζονται νομοθετικῶς, ἀλλ' εἰσάγονται βαθμιαίως, πολλάκις δὲ τὰ σπέρματα καινοτομίας τινὸς δέον τὰ ἀναζητηθῶν δεκαετίας ὄλας πρὸ τῆς ὀριστικῆς αὐτῆς διαμορφώσεως. Ὡς ἐκ τούτου παρατηρεῖται εἰς μὲν τὴν ἐξέλιξιν τῶν θεσμῶν ποιά τις ρευστότης, εἰς δὲ τὴν ἐντὸς αὐστηρῶν χρονικῶν πλαισίων περιχαράκωσιν τῶν ποιά τις σχηματοποιήσις.

Κατὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐξελίξεως ἐνὸς θεσμοῦ, ἰσχύοντος ἐπὶ διάστημα χρονικὸν ὑπερβαῖνον τὴν χιλιετηρίδα, θεωρῶ ἀνέφικτον τὴν ἐξεύρεσιν ἐνὸς ἐνιαίου κριτηρίου, διότι χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ θεσμοῦ ἀπαντῶντα εἰς τοὺς πρώτους αἰῶνας ἐξαφανίζονται εἰς τοὺς ἀκολούθους, ἐνῶ ἀντιστρόφως οὐσιώδη γνωρίσματα αὐτοῦ κυριαρχοῦντα εἰς μεταγενεστέρας ἐποχὰς εἶναι προηγουμένως ἀνύπαρκτα. Ἐπὶ παραδείγματος: Κατὰ τοὺς αἰῶνας Δ', Ε' καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ Σ' λαμβάνει χώραν ἡ διὰ μανιακίου στέψις τοῦ ἀναγορευομένου, μαρτυρουμένη ἀσφαλῶς καὶ διὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἰουστίνου Β' (14-15 Νοεμβρίου 565). Ἐκτοτε οὐδεμία μνεῖα ταύτης ἀπαντᾷ. Ἀντιστρόφως ἡ « χρῖσις » τοῦ νέου ἡγεμόνος, ἀποτελοῦσα οὐσιῶδες τμήμα τῆς στέψεως κατὰ τοὺς παλαιολογεῖους χρόνους καὶ ἀμφισβητουμένη διὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα, εἶναι βέβαιον ὅτι προηγουμένως ἦτο τελείως ἄγνωστος.

Δεδομένου λοιπὸν τοῦ, κατ' ἐμέ, ἀνεφίκτου τῆς ἐξεύρεσεως ὄρισμένου στοιχείου τῆς ἀναγορεύσεως ἢ τῆς στέψεως διὰ τὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐνιαῖον κριτήριον, προκειμένου τὰ καθορισθῆναι ἢ κατὰ περιόδους διαίρεσις τοῦ ὑπὸ διαπραγμάτευσιν θέματος, ἐθεώρησα σκοπιμώτερον τὰ λάβω ὑπ' ὄψει τὴν συνολικὴν εἰκόνα, ἣν παρουσιάζει τὸ ἐκάστοτε τυπικόν, διαμορφούμενον ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς ἀπαλείψεως οὐσιῶδων στοιχείων ἰσχυράτων ἐπὶ μακρότερον ἢ βραχύτερον χρόνον προηγουμένως καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς εἰσαγωγῆς νέων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐτῶν σκέψεων ἐπεδίωξα τὴν περαιτέρω ὑποδιαίρεσιν τοῦ ὕλικου ἐντὸς τῶν περιόδων· ἀλλ' ἐνῶ τὸ πρῶγμα διὰ τὴν πρώϊμον καὶ τὴν ὕστεραν ἦτο σχετικῶς εὐχερές, διὰ τὴν μέσσην προσέκρουεν εἰς σοβαρὰ δυσχερεῖας, κυρίως ἔνεκα τῆς ποιότητος τῶν πηγῶν. Τὰ ἀφηγηματικὰ κείμενα διὰ τοὺς αἰῶνας Ζ' καὶ Η' εἶναι πενιχρά, τὸσον ἐξ ἐπόψεως ποιότητος, ὅσον καὶ ἀριθμοῦ, ἐνῶ ἐπισήμου χαρακτήρος πηγαί, πλὴν τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων καὶ μεμονωμένων νεαρῶν, ἐλλείπουν σχεδὸν παντελῶς. Ὡς ἐκ τούτου, ἠναγκάσθη τὰ πραγματευθῶ ἐν τῷ συνόλῳ διάστημα πέντε σχε-

δὸν αἰώνων, μὲ μόνην τομὴν — καὶ αὐτὴν ὑποτυπώδη — εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Θ'. Βεβαίως ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἴσχυεν ἀρχομένης τῆς Ζ' ἑκατονταετηρίδος διαφέρει σημαντικῶς ἀπὸ τὸ ἰσχυὸν μεσοῦσης τῆς ΙΑ', ἀλλ' ἀδυνατῶ νὰ προσδιορίσω ἐπακριβῶς τὰ χρονολογικὰ ὁρόσημα τῶν ἐπελθουσῶν μεταβολῶν.

Ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Ι. Καραγιαννοπούλου (σ. 468 - 469) ὁ ἀναγνώστης ἀποκομίζει τὴν πεποίθησιν ὅτι τὴν τομὴν τῆς πρώτης περιόδου εἰς τὸ ἔτος 610 ἐστήριξα εἰς τὸ γεγονός καὶ μόνον, ὅτι κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Φωκᾶ (602) μαρτυρεῖται διὰ τελευταίαν φορὰν ὡς τμήμα τοῦ τυλικοῦ τῆς ἀναγορεύσεως ἢ ἐπ' ἀσπίδος ἀνύψωσις¹. Ψέγομαι πρὸς τούτους ὅτι δὲν ἐχρησιμοποίησα μὲ συνέπειαν τὸ κριτήριον τοῦτο καὶ ὅτι ἡ ἐπιλογή μου ἦτο ἀτυχῆς, διότι die Schilderhebung nur eine äussere und sekundäre Zere- monie der Kaisereiche und als solche nicht geeignet ist, als Perio- disierungsgrundlage zu dienen².

Ἐπὶ τῶν κριτηρίων καὶ τοῦ τρόπου ἐπιλογῆς των ἐξέθεσα εὐθύς πρὸ ὀλίγου τὰς ἀντιλήψεις μου. Διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ τέλους τῆς πρώτου περιόδου εἰς τὸ ἔτος 610 ἔλαβον ὑπ' ὄψει :

α') Ὅτι διὰ τελευταίαν φορὰν τὸ ἔτος 602 ἢ ἐπ' ἀσπίδος ἀνύψωσις ἀπετέλεσε στοιχεῖον τῆς ἀναγορεύσεως.

β') Ὅτι τὸ αὐτὸ ἔτος 602 μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον διαχωρισμὸς τῆς πράξεως τῆς ἀναγορεύσεως ἀπὸ τῆς στέψεως, τῆς τελευταίας ταύτης τὸ πρῶτον νῦν τελουμένης ἐντὸς ἐκκλησιαστικοῦ χώρου.

γ') Ὅτι καθ' ὅλην τὴν πρώτῃμον περίοδον τὴν ἀνάδειξιν νέου αὐτοκρά- τορος χαρακτηρίζει ἐντονον στρατιωτικὸν πνεῦμα, ὅπερ περὶ τὸ τέλος τοῦ V' αἰῶνος δεικνύει σημεῖα κάμψεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀνόδου τῆς δυναστείας τῶν Ἡρακλειδῶν ὑποχωρεῖ ἔτι μᾶλλον. Ὁ στρατιωτικὸς χαρακτὴρ τῆς ἀναγορεύ- σεως ἐκδηλοῦται εἰς τὸ σύνολον τῆς τελετῆς καὶ εἰς τὰ χρησιμοποιούμενα σύμβολα. Ἀναγόρευσις ἐπ' ἀσπίδος συντελουμένη ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν· στέ- ψις διὰ μανιακίου τελουμένη ὑπὸ ἀξίωματικοῦ τοῦ στρατοῦ· εἰς αὐγουστον ἀνακρόνησις τοῦ ἀναγορευομένου, λεγομένη ἀρχικῶς μόνον ὑπὸ τοῦ στρατοῦ· χρηματικὰ δωρεὰ τοῦ ἄρτι ἀναγορευθέντος αὐτοκράτορος πρὸς τὰς στρα- τιωτικὰς μονάδας· γῶρος τῆς τελετῆς στενωῶς συνδεόμενος πρὸς τὸν στρατόν³.

Ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου οὔτε ἀναγόρευσις ἐπ' ἀσπίδος τελεῖται οὔτε στέψις διὰ μανιακίου, ἐνῶ ἀντιθέτως διαμορφοῦται εἰς αὐθύπαρκτον θρησκευτικὴν

1. Ἐπὶ τοῦ θεσμοῦ ἐπανέρχομαι κατωτέρω.

2. Ι. Καραγιαννόπουλος, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 468.

3. Ἀπὸ τοῦ V' αἰῶνος τοὺς στρατιωτικὸς χώρους ἀντικαθιστᾷ ὁ Ἰππόδρομος ἡ διαμέρισμα τῶν ἀνακτόρων. Λεπτομερῆ ἀναγραφὴν τῶν χώρων, ἐν οἷς ἐπραγματο- ποιήθησαν αἱ αὐτοκρατορικαὶ ἀναγορεύσεις τῆς πρώτου περιόδου βλ. εἰς τὰς σελ. 22 καὶ 64 τοῦ βιβλίου μου.

τελετὴν ἢ στέψις τῆ συμμετοχῆ τοῦ πατριάρχου. Νομίζω ὅτι τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δικαιολογοῦν τὴν τοποθέτησιν τῆς τομῆς τῷ 610.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀπέφυγα νὰ προσδώσω εἰς τὰ συμπεράσματά μου τὸ αὐστηρὸν περιβλήμα κανόνων, ὁπότε εἰς τὸν ἀναγνώστην θὰ παρουσιάζοντο τὰ πράγματα ὑπὸ ἀτλουστέρων μὲν ἀλλὰ πλεον σχηματοποιημένην μορφήν. Προέβην εἰς τοῦτο ἀκριβῶς, διότι δὲν ἐπεθύμουν νὰ προσδώσω ὑπερβολικὴν δογματικότητα.

Ἔρχομαι νῦν εἰς τὰς προβληθείσας ἀντιρρήσεις. Καὶ πρῶτον καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς πολιτειακοὺς παράγοντας τοὺς συμμετέχοντας εἰς τὴν ἀνάδειξιν αὐτοκράτορος κατὰ τὴν πρῶτον περίοδον (324 - 610).

Ἡ διαφωνία ἀφορᾷ εἰς τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς τῆς συγκλήτου εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐκλογὴν καὶ ἀναγόρευσιν διὰ τὰ ἔτη 324 - 450. Ὁ Β. Sinogowitz (ἔνθ' ἄνωτ., σ. 490) συμφωνεῖ μὲν ὅτι ἡ σύγκλητος κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ὡς ὄργανον ἐκλογῆς ἔχει πλήρως ἐκτοπισθῆ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὑποψηφίου καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 450 καὶ ἐξῆς ἀποκτᾷ πάλιν αὐξοῦσαν σημασίαν, ἀμφισβητεῖ ὅμως ὅτι εἶχεν ἀπολέσει τὸ τυπικὸν δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς τῆς εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐκλογὴν διὰ τὴν μέχρι τοῦ 450 περίοδον, διότι, ὡς λέγει: *Das Zeugnis des Aurel. Victor (L. de Caes. 37. 5) bezieht sich damit zunächst nur auf eine faktische Verlagerung der kaiserkrönung vom Senat auf das Heer, nicht notwendigerweise auch auf eine rechtliche.*

Ἡ ἰδική μου ἄποψις εἶναι ἀντιθέτως ὅτι διὰ τὰ ἔτη 324 - 450 μοναδικὸς παράγων ἐκλογῆς καὶ ἀναγορεύσεως εἶναι ὁ στρατός. Διὰ νὰ μὴ μείνῃ ὁ ἀναγνώστης μὲ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Aurelius Victor εἶναι μεμονωμένη καὶ συνεπῶς περιορισμένης ἀξίας, προερχομένη μάλιστα οὐχὶ ἐξ ἐπισήμου κειμένου ἀλλ' ἐξ ἀφηγηματικοῦ ἔργου, ὑπενημιῶν ὅτι διὰ τὴν περίοδον 324 - 450 κατέχουσι σωρεῖαν πληροφοριῶν περὶ ἐκλογῆς καὶ ἀναγορεύσεως νέου αὐτοκράτορος, ὧν πολλὰ παραδίδονται ὑπὸ ἀρίστων συγχερόνων ἢ τῶν ἀμέσως ἐπομένων αἰῶνων πηγῶν, ὡς τοῦ Ἀμμιανῶν Μαρκελλίνου (das grösste Genie zwischen Tacitus und Dante κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ E. Stein), τοῦ κατέχοντος τὴν ἐμπιστευτικὴν θέσιν τοῦ *magister memoriae* Εὐτροπίου, τοῦ Ζωσίμου, Σωκράτους, Σωζομενοῦ, Θεοδορήτου, Φιλοστοργίου. Πᾶσαι αἱ πληροφορίαι τῶν ἀνωτέρω ὁμιλοῦν ἀποκλειστικῶς περὶ στρατοῦ, στρατιᾶς, στρατοπέδου, στρατιωτῶν καὶ ἀγνοοῦν οἰονδήποτε ἄλλον παράγοντα¹.

1. Τὰ χωρία εὐρίσκονται συγκεντρωμένα εἰς τὰς σελ. 3 - 15 τοῦ βιβλίου μου, ἐν αἷς ἐκτίθενται τὰ κατὰ τὴν ἀνάδειξιν ἐνὸς ἐκάστου ἡγεμόνος, ὡς καὶ τὰ περὶ τῶν ἀναγκασιῶν τοῦ θρόνου, ἔτι δὲ εἰς τὰς σελ. 15 - 21, ἔνθα τὰ ἐπὶ τοῦ προβλήματος τούτου συμπεράσματά μου.

Ἐξ ἄλλου εἰς ἱκανὸν ἀριθμὸν χωρίων τοῦ Θεμιστίου, ἐπισήμου ρήτορος τῆς αὐλῆς καὶ ἀνδρὸς τιμηθέντος διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης σειραῶς ὄλης αὐτοκρατορῶν, μόνον περὶ τῆς συμβολῆς τοῦ στρατοῦ γίνεται λόγος κατὰ τὴν ἀνακήρυσιν νέου αὐτοκράτορος¹.

Μόνον παράδειγμα, δικαιολογῶν ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐκδοχὴν τῶν ἀντίθετα φρονούντων προέρχεται ἐκ τῆς Δύσεως (ἔτ. 409). Ὁ βασιλεὺς τῶν Βησιγόθων Ἀλάριχος ἠξίωσεν, ὅπως ἡ σύγκλητος Ρώμης ἀναγορεύσῃ αὐτοκράτορα τὸν Ἀτταλον. Ὁ τελευταῖος οὗτος δὲν ἐκινήθη ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἀλλ' ὑπῆρξεν ὄργανον πανισχύρου ἐπιδρομῆως τῆς ὥρας ἐκείνης. Ὁ Βησιγόθος ἠγεμὼν εὗρίσκει εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν μὲ τὴν αὐτοκρατορίαν καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμοποίησῃ τὸν ἐχθρικὸν ρωμαϊκὸν στρατὸν ὡς ὄργανον τῆς ἀναγορεύσεως, ἐνῶ ἔκρινεν ὅτι ἐπεβάλλετο ἡ παρουσία προσώπου τῆς ἀρεσκείας του εἰς τὴν ἐξουσίαν δι' ἃ κατ' ἀνάγκην κατέφυγεν εἰς τὴν σύγκλητον Ρώμης. Ἐπομένως οὔτε ἡ περίπτωσις τοῦ Ἀττάλου δύναται νὰ προβληθῇ ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων ὡς ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών των.

Τὰς ἀπόψεις τοῦ Β. Sinogowitz συμμερίζεται ἀπολύτως καὶ ὁ I. Καραγιαννόπουλος, ἀποδίδων ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς περιπτώσεις τινὰς ἐπαναστατῶν τῆς ἐποχῆς, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὑπάρχουν καὶ μαρτυρία βεβαιῶσαι τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς τῆς συγκλήτου κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀναγόρευσιν. Ἀμφότεροι διατυπώνουν τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἀνταπειτητῆς τοῦ θρόνου Προκόπιος προσφύγων τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 365 πρὸς τὴν σύγκλητον Κωνσταντινουπόλεως, suchte gewiss nicht nur Unterstützung, sondern war sich auch der staatsrechtlichen Bedeutung einer Anerkennung durch den senat bewusst². Ὁμολογῶ ὅτι ἐκ τῶν τριῶν καὶ μόνον λέξεων τοῦ Ἀμμιανῶ Μαρκελλίνου (XXVI, 6. 18 : *petit curiam raptim*), περιγράφοντος κατὰ τὰ λοιπὰ λίαν διεξοδικῶς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Προκοπίου³, ἀδυνατῶ νὰ

1. Βλ. εἰς τὰς σ. 18 - 19 τοῦ βιβλίου μου ἀνάλυσιν γλωσσικὴν καὶ πραγματικὴν τῶν χωρίων τοῦ Θεμιστίου καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Τὴν τελευταίαν, ἀναμφισβήτητον ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών μου μαρτυρίαν (ἐν P.G., τ. 35, στ. 569), ἀντιπαρέχεται ὁ Β. Sinogowitz, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 490, σημ. 5 διὰ τῶν ἐξῆς : Der Hinweis Gregor von Nazianz auf ein früher geübtes Recht des enats, besagt nicht zwangsläufig das Gegenteil für das 4. Jh. Ἡ φραστικὴ διατύπωσις τοῦ ἱεράρχου : ἦν [sc. ἄνοδον εἰς τὴν βασιλείαν] οὐχ ἀρπαγμα τύχης ἀλλ' ἀρετῆς ἄθλον ἢ χρόνος ἢ ψῆφος βασιλείας χαρίζεται ἢ τῆς συγκλήτου βουλῆς ὡς τὸ παλαιὸν κρίσις... ἀντιδιαστέλλει σαφῶς νομιζῶ τὸ παρὸν τοῦ παρελθόντος (= ἡ κρίσις τῆς συγκλήτου βουλῆς ἄλλοτε παρείχε τὸ δικαίωμα τῆς ἀνόδου τίνος εἰς τὸν θρόνον) καὶ ἀφορᾷ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν σύγκλητον.

2. Ἡ φράσις εἶναι τοῦ Β. Sinogowitz, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 490, ἐπαναλαμβάνεται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ I. Καραγιαννοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 470.

3. Ammian. Marcell. XXVI 6. Βλ. τὴν ἐκθεσιν καὶ ἀνάλυσιν τῶν γεγονότων εἰς τὰς σ. 13 - 14 τοῦ βιβλίου μου.

μαντεύσω τόσον πολλά. Πιστεύω ὅμως ὅτι πρωταρχικῆ φροντίς παντὸς ἐπαναστάτου εἶναι νὰ ἀναζητήσῃ ὅπωςδῆποτε καὶ ὀθενδήποτε πολιτικὴν ὑποστήριξιν.

Τούναντίον εὐρίσκω πολὺ περισσότερον διαφωτίζουσιν καὶ ἐνισχύουσιν τὰς ἀπόψεις μου τὴν περίπτωσιν τοῦ ἐπαναστάτου Βετρανίωτος¹, διὰ τὴν καθάρσειν τοῦ ὁποίου ὁ αὐτοκράτωρ Κωνστάντιος Β' ἐχρησιμοποίησε τὸν στρατὸν οὐχὶ ὡς φορέα πολιτικῆς ἰσχύος, ἀλλ' ὡς πολιτειακὸν ὄργανον. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέτυχε, ὅπως οἱ στρατιῶται οὐ μόνον προβάλλουν ὡς αἴτημα τὴν καθάρσειν τοῦ Βετρανίωτος, ἀλλ' ὅπως προβοῦν οἱ ἴδιοι εἰς τὴν πραγματοποίησίν της². Τοιοῦτοτρόπως φαίνεται νὰ ἀναγνωρίζεται εἰς τὸν στρατὸν τὸ δικαίωμα νὰ ἀφαιρῇ τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ ἀπονέμῃ ταύτην.

Καταλήγει δὲ ὁ Β. Sinogowitz, σ. 490 εἰς τὰ ἑξῆς : Wenn wir auch für diesen Zeitraum nur wenige und zum Teil nicht völlig gesicherte spuren einer Betätigung des senats besitzen, so genügt dies meines Erachtens doch, um an den Fortbestand eines formellen, wenn auch praktisch kaum geübten Mitwirkungsrecht des senats zu glauben. Δέχεται δηλ. ὅτι αἱ ὑπάρχουσαι μαρτυρίαι πολὺ ὀλίγον βοηθοῦν τὴν ἄποψίν του, ἀλλ' ὅτι ἐξηκολοῦθει ὑφιστάμενον τὸ κατὰ τύπους (formell, rechtlich) δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς τῆς συγκλήτου εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀναγόρευσιν, ἔστω καὶ ἂν τὸ δικαίωμα τοῦτο δὲν ἦσκειτο ἐν τῇ πράξει (faktisch, praktisch).

Ἄλλ' ἐπὶ ποίων κριτηρίων θὰ θεμελιωθῇ ἡ διάκρισις μεταξὺ τοῦ faktisch καὶ τοῦ rechtlich ; Τὸ πολιτειακὸν δίκαιον τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας δὲν εἶναι κωδικοποιημένον εἰς Καταστατικὸν Χάρτην, οὔτε αἱ ἐπερχόμεναι μικραὶ ἢ μεγάλα τροποποιήσεις εἰσάγονται διὰ τῆς νομοθετικῆς ὁδοῦ, ὥστε νὰ εἶναι νοητὴ ἡ κατὰ τὴν λειτουργίαν ἐνὸς θεσμοῦ διάκρισις μεταξὺ ἐκ τῶν πραγμάτων μεταβολῆς καὶ τῆς κατὰ δίκαιον. Τὴν κατὰ δίκαιον μεταβολὴν συνιστᾷ ἡ ἐκ τῶν πραγμάτων διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας συντελουμένη. Κατὰ συνέπειαν, ἐφ' ὅσον αἱ πηγαὶ ἀναγράφουν ρητῶς καὶ κατ' ἐπανάληψιν τὴν συμμετοχὴν μόνον τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀναγόρευσιν νέου αὐτοκράτορος διὰ τὴν περίοδον 324 - 450, πρέπει νὰ συναγάγωμεν ὅτι τοῦτο ἦτο ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ στρατοῦ.

Σύνοψιν τῆς ὑπὸ τοῦ Ο. Treitinger πρὸ εἰκοσιπενταετίας διατυπωθείσης θεωρίας, καθ' ἣν ἡ ἀνακήρυξις αὐτοκράτορος στηρίζεται εἰς τὴν σύμ-

1. Τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀντιπαρέρχονται ἐν σιγῇ οἱ ὡς ἄνω ἐπικριταὶ μου.

2. Ζώσιμος, σ. 110 : *Τὰ κίβδηλα τῆς βασιλείας ἐξεβόησαν ἐκκαθαίρεσθαι καὶ ἅμα Βετρανίωνα τῆς ἐσθῆτος ἐκδόσαντες κατήγαγον ἐκ τοῦ βήματος ἰδιώτην.* Βλ. τὰς σ. 11 - 13 τοῦ βιβλίου μου, ἔνθα καὶ αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰ λοιπὰ λίαν χαρακτηριστικὰ χωρία τῶν πηγῶν.

πραξίν συγκλήτου, στρατοῦ καὶ δήμων ἐνεργούντων ὡς ἐκπροσώπων τοῦ λαοῦ, ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν ἢ ὑπὸ τοῦ Ι. Καρραγιαννοπούλου (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 471) ὡς ἐξῆς διατυπωμένη θέσις: Einzig zuständig für die Kaiserwahl ist in der Tat weder der Senat noch das Heer, noch sind es die Demen als autonome Körperschaften, sondern das Volk, durch dessen Stimme sich der göttliche Wille offenbart. Nur in der Eigenschaft von Vertretern des Volkes sind Senat, Heer und Demen, sei es getrennt oder sei es zusammen je nach der politischen Lage berechtigt, den neuen Kaiser zu wählen oder den Mitkaiser anzuerkennen. Ihren Willen drücken sie durch die Akklamation aus, die als der eigentliche konstitutive Akt der Kaiserwahl die ganze byzantinische Geschichte hindurch in Geltung blieb.

Πρὶν χωρήσω εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σκέψεών μου, ἃς μοι ἐπιτραπῆ νὰ παρατηρήσω δύο τινα: ὅτι ἡ ἐκρίζωσις πεποιθήσεων, αἵτινες ἔσχυσαν ἐπ' ἀρκετὸν καὶ ἐγένοντο ἀποδεκταὶ ὑπὸ κορυφαίων ἐπιστημόνων, δὲν εἶναι εὐχερῆς καὶ ὅτι ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸ θέμα εἶναι ἱστορικοὶ ἐκ φιλολόγων προερχόμενοι καὶ συνεπῶς στεροῦνται ἐδραίας νομικῆς καταρτίσεως, προϋποθέσεως ἀναγκαίας διὰ τὴν σύλληψιν καὶ παρακολούθησιν νομικῶν προβλημάτων. Αὐτὸ τοῦτο ἀτυχῶς ἰσχύει καὶ δι' ἐμὲ καὶ διὰ τοῦτο κατέβαλον ὅλως ἰδιαιτέρας προσπαθείας διὰ νὰ μὴ ὑποπέσω εἰς ἐσφαλμένας νομικὰς διατυπώσεις καὶ ἀκυριολεξίας ἢ εἰς σύγχυσιν νομικῶν ἐννοιῶν.

Ἐξ ἀρχῆς πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψει τὰ ἐξῆς:

1) Ὅτι εἶναι τελείως διάφορον ἐξ ἐπόψεως πολιτικοῦ δικαίου, τὸ ποῖος δικαιοῦται νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐκλογὴν, τὴν ἀναγόρευσιν ἢ τὴν στέψιν καὶ τὸ ποῖος ἔχει τὴν οὐσιαστικὴν ἰσχύν, διὰ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς δεδομένην στιγμὴν τὴν θέλησίν του κατὰ τὴν ἀνακήρυξιν ἡγεμόνος.

2) Οἱ ὅροι ἐκλογῆ (Kaiserwahl), ἀναγόρευσις (Kaisererhebung, Kaiserkürung) καὶ στέψις (Kaiserkrönung) εἶναι αὐστηρῶς τεχνικοί, μὲ ὀρισμένον περιεχόμενον ἕκαστος καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται πρὸς ἀπόδοσιν τῆς αὐτῆς πάντοτε νομικῆς ἐννοίας. Εἰς τὸ βιβλίον μου πρὸς δήλωσιν τοῦ συνόλου τῶν πράξεων ἐχρησιμοποίησα τὰς λέξεις ἀνακήρυξις, ἀνάδειξις αὐτοκράτορος διὰ νὰ μὴ ὑπάρχῃ σύγχυσις πρὸς τοὺς ἀνωτέρω τρεῖς τεχνικοὺς ὅρους.

3) Κατὰ τὴν πρώϊμον περίοδον (324-610) τὸ τυπικὸν τὸ ρυθμίζον τὴν ἀνάδειξιν νέου ἡγεμόνος παρουσιάζει διαφορὰς, ἐὰν δι' αὐτοῦ πρόκειται νὰ πληρωθῆ ὁ χηρεῶν αὐτοκρατορικὸς θρόνος ἢ νὰ ἀναδειχθῆ συνάρχων.

Τὰ ἐπόμενα ἀφοροῦν τὰς περιπτώσεις ἀναδείξεως αὐτοκράτορος πρὸς πλήρωσιν τοῦ ἐν χηρείᾳ διατελοῦντος θρόνου, ὅτε καὶ κυρίως γεννῶνται προβλήματα.

Ἐκλογῆ εἶναι ἡ πρᾶξις διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἢ οἱ ἀρμοδίοι παράγοντες

προβαίνουν ἀπλῶς εἰς τὴν ἐπιλογὴν τοῦ ὑποψηφίου. Τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς διὰ μὲν τὴν μέχρι τοῦ 450 περίοδον ἀνήκει κατ' ἀποκλειστικὴν ἀρμοδιότητα εἰς τὸν στρατὸν¹, ἐνῶς διὰ τὰ ἔτη 450-610 εἰς τὴν σύγκλητον. Ἐντὶ ἄλλων μακροσκελῶν ἀναπτύξεων, παραθέτω αὐτούσια τὰ χωρία, προερχόμενα τὰ πλεῖστα ἐξ αὐθεντικῶν πρωτοκόλλων. Εὐρύτερα ἀνάλυσις αὐτῶν εὐρίσκεται εἰς τὰς σ. 25-63 τοῦ βιβλίου μου.

Βασ. Τάξ. 4106-8: *Τελευτήσαντος Μαρκιανοῦ τοῦ τῆς θείας λήξεως καὶ τοῦ ψηφίσματος εἰς Λέοντα τὸν τῆς εὐσεβοῦς λήξεως γινόμενον παρὰ τῆς συγκλήτου.*

Βασ. Τάξ. 4198-10 [ὑπὸ τῆς αὐγούστης Ἀριάδνης ἐδόθη διαταγὴ] *τοῖς ἐνδοξοτάτοις ἄρχουσι καὶ τῇ ἱερᾷ συγκλήτῳ μετὰ κοινῆς τῶν γενναιοτάτων δοκιμασίας ἄνδρα ἐπιλέξασθαι Χριστιανὸν Ρωμαῖον (περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀναστασίου Α').*

Βασ. Τάξ. 41918: *ἐκελεύσαμεν τοὺς ἐνδοξοτάτους ἄρχοντας καὶ τὴν ἱερὰν σύγκλητον...*

Βασ. Τάξ. 42110-13: *καὶ εὐθέως βουλευόμενοι μετὰ τῶν ἐνδόξων ἀρχόντων καὶ τῆς ἱερᾶς συγκλήτου, συντρεχούσης καὶ τῆς τῶν γενναιοτάτων ἐξερχίτων συνανέσεως, προβαλούμεθα ἄνδρα εἰς τὴν βασιλείαν καὶ ὀρθόδοξον καὶ ἀγνόν (ὁμιλεῖ πάλιν ἡ Ἀριάδνη) ².*

Βασ. Τάξ. 42117-19: *οἱ δὲ ἄλλοι ἄρχοντες (οὗτοι εὐθὺς ἀμέσως σ. 4221, ἀποκαλοῦνται ἡ σύγκλητος) τεθέντων σκαμιῶν πρὸ τοῦ δέλφακος ἐκάθισαν καὶ ἤρξαντο βουλευέσθαι περὶ τοῦ ὀφείλοντος γενέσθαι.*

Βασ. Τάξ. 42122 [Ἐπειδὴ οὗτοι διεφώνουν] *ὁ πραιπόσιτος Οὐρβίκιος εὐφρέστερον ἐδήλωσεν αὐτοῖς, ὅτι καλῶς ποιεῖτε τῇ αὐγούστη παρεχόντες τὴν αὐθεντείαν, ἵνα αὐτὴ ἐπιλέξῃται, ὅν ἂν βουληθεῖη... ἤτησεν οὖν ἡ σύγκλητος τὸν ἐπίσκοπον εἰσελθεῖν καὶ παρακαλέσαι αὐτήν (sc. τὴν Ἀριάδνην) ἵνα αὐτὴ ὄν βούλεται, ἐπιλέξῃται... Εἰς ἅπαντα τὰ ὡς ἄνω χωρία πρόκειται περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀναστασίου Α'.*

Βασ. Τάξ. 4274: *τεθέντων σκαμιῶν ἐν τῷ πορτικῷ τῷ πρὸ τοῦ μεγάλου τρικλίνου, ἐκάθισαν πάντες οἱ ἄρχοντες καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ἤρξαντο πρὸς ἀλλήλους φιλονικεῖν περὶ τῆς προβολῆς βασιλείως. ἄλλος γὰρ ἄλλῳ ἐσπούδαζεν ὡς δὲ χρόνος διετρίβετο, λέγει αὐτοῖς Κέλερ ὁ μάγιστρος, ὅτι ἐν ὅσῳ ἔξεστιν ἡμῖν, βουλευσόμεθα καὶ πράξομεν. ἐὰν γὰρ ταχέως ὀνομάσωμεν τὸν ὀφείλοντα γενέσθαι, πάντες ἡμῖν ἀκολουθήσασιν καὶ ἡσυχάζουσιν. ἐπεὶ μετ' ὀλίγον οὐ γινόμεθα κύριοι τῆς βουλῆς ἀλλ' ἡμεῖς ἐτέροις ἔχομεν ἀκολουθεῖν...*

Βασ. Τάξ. 42624-4274: *συνήχθη δὲ καὶ ὁ δῆμος ἐν τῇ ἵπποδρομίᾳ καὶ*

1. Βλ. ἄνωτ., σ. 462 ἐπ.

2. Βλ. ἀνάλυσιν εἰς τὸ βιβλίον μου, σ. 39-41.

εὐφήμονν τὴν σύγκλητον κράζοντες· «πολλὰ τὰ ἔτη τῆς συγκλήτου. σύγκλητε Ρωμαίων σὺ νικᾶς. τὸν ἐκ Θεοῦ βασιλέα τῷ ἔξερκίτω. τὸν ἐκ Θεοῦ βασιλέα τῆ οἰκουμένῃ».

Βασ. Τάξ. 42811: *τελευταῖον οὖν οἱ συγκλητικοὶ πάντες αἰροῦνται τὸν τῆς θείας λήξεως Ἰουστίνον καὶ τρόπον τινα ἠγάγασαν αὐτὸν ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ σχῆμα.*

Καὶ τὰ τρία χωρία ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἰουστίνου Α΄.

Αἱ ἀκολουθοῦσαι μαρτυρίαι δὲν προέρχονται μὲν ἐξ αὐθεντικῶν πρωτοκόλλων, ὡς αἱ προηγηθεῖσαι, ἀλλὰ ὀφείλονται εἰς παλαιὰς ἀξιοπιστοὺς ἀφηγηματικὰς πηγὰς καὶ ἀποδίδουν σαφῶς εἰς τὴν σύγκλητον τὴν εὐθύνην τῆς ἀποφάσεως διὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Ζήνωνος εἰς αὐτοκράτορα.

Κάνδιδος ἐν FHG, τ. IV, σ. 135: *ὁ παῖς Λέων Ζήωνα τὸν πατέρα συναινέσει τῆς βουλῆς βασιλέα ἔσπεφε...*

Β. Δανιὴλ στυλίτου († περὶ τὸ 494) ἐν Anal. Bollandiana, τ. 32 (1913), σ. 185, κεφ. 67: *Καὶ ἐγένετο συμβούλιον ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἔνεκεν τοῦ νήπιον ὑπάρχειν τὸν βασιλέα (sc. Λέοντα Β΄) καὶ μὴ δύνασθαι ὑπογραφὰς ποιεῖν καὶ ἐδικαίωσαν τὸν τούτου πατέρα Ζήωνα λαβεῖν τὰ σκήπτρα τῆς βασιλείας. Καὶ οὕτως ἐβασίλευσεν στεφθεῖς¹.*

Πιστεύω ὅτι αἱ μαρτυρίαι, αἱ βεβαιοῦσαι τὴν ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἐκλογὴν τοῦ ὑποψηφίου αὐτοκράτορος ἐν περιπτώσει χρεῖας τοῦ θρόνου διὰ τὴν περίοδον 450-610, εἶναι ἀρκεταὶ εἰς ἀριθμὸν, σαφεῖς εἰς διατύπωσιν, κατὰ μέγα μέρος αὐθεντικῆς προελεύσεως, ὥστε εὐρίσκω δεδικαιολογημένην τὴν ἄποψίν μου, καθ' ἣν τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς αὐτοκράτορος πρὸς πληρωσιν τοῦ χηρεύοντος θρόνου διὰ τὰ ἔτη 450-610 ἀνῆκεν εἰς τὴν σύγκλητον.

Σημειωτέον ὅτι δὲν δύνανται νὰ προσαχθοῦν ἕτερα χωρία τῆς αὐτῆς ἡ καὶ ἥσσανος ἔτι ἀξίας μαρτυροῦντα ἀναγνώρισιν τοῦ δικαίωματος ἐκλογῆς καὶ εἰς ἕτερον πολιτικῶν ὄργανον τῆς ἐποχῆς, τὸν στρατὸν ἢ τοὺς δήμους

1. Εἰς δύο χωρία σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄ (Βασ. Τάξ. 432-433: «καὶ αὐτὸς γὰρ [sc. ὁ Ἰουστίνος Α΄] ἐν νόσῳ μεγάλη κατέκειτο καὶ παρεκαλεῖτο ἀπὸ τῆς συγκλήτου εἰς τὸ ποιῆσαι αὐτὸν βασιλέα...» Β. ὀσίου Σάββα ἐκδ. E. Sch w a t z, Kyrillos von Skythopolis κλπ. Leipzig 1938, σ. 170s: Ἰουστίνος, πρεσβύτης ὢν καὶ ἀρρωστήτα σωματικῇ κατεχόμενος, ψήφῳ Θεοῦ καὶ συναινέσει πάσης τῆς συγκλήτου βουλῆς... προβάλλεται εἰς τὸ βασιλεῦσαι Ἰουστινιανόν...) ἔνεκα τῶν ἐδικῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς αὐτὴ ἐπραγματοποιήθη — κατεῖχε μὲν τὸν θρόνον ὁ Ἰουστίνος Α΄ εἰσέτι, ἀλλ' ἔκειτο βαρῶς ἀσθενῆς — δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διευκρινισθῇ κατὰ πόσον ταῦτα μαρτυροῦν πολιτικὴν πίεσιν ἢ καὶ τὴν ἀσκῆσιν τοῦ δικαίωματος τῆς συγκλήτου, ὅπως προβῇ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὑποψηφίου. Διότι κατὰ δίκαιον τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἀνήκει εἰς τὸν ὑπάρχοντα ἡγεμόνα, ἀλλ' εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ὑγείας εἰς ἣν εὐρίσκατο ὁ Ἰουστίνος Α΄, δὲν εἶναι περιέρχον, ἐὰν οὗτος ἐν τῇ πράξει ὑπέστη τοιαύτην πίεσιν, ὥστε ἡ ἐκλογὴ νὰ ὀφείλεται εἰς ἕτερον παράγοντα, ἐν προκειμένῳ τὴν σύγκλητον.

φέρ' εἰπεῖν. Τὸ γεγονός ὅτι εἰς ἐπαναστατικὰς ἐξεγέρσεις ὀρισμένοι ὀμάδες ἢ ἄτομα ἀποπειρῶνται ἢ ἐπιτυγχάνουν νὰ ἐπιβάλλουν ἰδικόν των ὑποψήφιον, δὲν σημαίνει ὅτι εἰς τὰ ἄτομα αὐτὰ ἢ τὸν παράγοντα εἰς ὃν ἀνήκουν — π.χ. τὸν στρατὸν — ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ὑποψηφίου αὐτοκράτορος. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς πρόκειται περὶ πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐνεργείας καὶ οὐχὶ περὶ τῆς ἀσκήσεως κατὰ δίκαιον κεκτημένου δικαίωματος. Αἱ ἐπαναστάσεις ὑποκινούμεναι ὅτε μὲν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, ὅτε δὲ ὑπὸ τῶν δήμων ἢ μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας κλπ., φυσικὸν εἶναι, ἐὰν ἐπικρατήσουν, νὰ προωθήσουν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον πρόσωπον ἀμέσως συνδεόμενον μὲ τὸν σχόντα τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐξεγέρσεως παράγοντα.

Ἀναγόμενοι εἶναι ἡ πράξις, δι' ἧς ὁ ἐκλεγείς ἀποκτᾷ τὴν ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὸ δικαίωμα ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας. Τὸ τυπικὸν τῆς ἀναγορεύσεως πρὸς πλήρωσιν τοῦ χηρεύοντος αὐτοκρατορικοῦ θρόνου ἔχει ὡς ἀκολούθως.

Ὁ ἐκλεγείς ὑποψήφιος περιβάλλεται ὑπὸ ἀξιωματικοῦ τοῦ στρατοῦ διὰ μανιακίου, αἶρεται ἐπ' ἀσπίδος καὶ ἀναφωνεῖται αὔγουστος. Ἀκολούθως περιβάλλεται τὴν πορφύραν καὶ τὸ διάδημα καὶ ἀναφωνεῖται ἐκ νέου αὔγουστος.

Γενῶνται τὰ ἑξῆς προβλήματα :

α') Ποία ἡ σημασία ἐκάστου τῶν ἀνωτέρω τύπων διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς αὐτοκρατορικῆς ιδιότητος.

β') Ποιοὶ παράγοντες μετέχουν τῆς τελετῆς : σύγκλητος, στρατός, δήμοι, πατριάρχης.

γ') Ποία ἡ συμβολὴ ἐκάστου τῶν ἀνωτέρω παραγόντων.

Ἡ πλήρωσις πάντων τῶν προμνημονευθέντων τύπων — ἥτοι περιβολὴ διὰ μανιακίου, ἀνύψωσις ἐπ' ἀσπίδος, ἀναφώνησις εἰς αὔγουστον, περιβολὴ τῆς ποφύρας καὶ τοῦ διαδήματος, ἀναφώνησις εἰς αὔγουστον τὸ δεύτερον — εἶναι νομικῶς ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς αὐτοκρατορικῆς ιδιότητος κατὰ τὴν πρώϊμον περίοδον προκειμένου περὶ πληρώσεως τοῦ χηρεύοντος θρόνου.

Ἡ ἀναφώνησις τοῦ ἀναγορευομένου εἰς αὔγουστον, ἐπαναλαμβάνομένη εἰς δύο τμήματα τῆς τελετῆς, προφανῶς εἰς δλοκλήρωσιν ἐκατέρου τούτων, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ οὐσία τῆς ἀναγορεύσεως. Ἡ ἀναφώνησις διατηρεῖται καὶ εἰς τὰς ἐπομένας περιόδους, μεταβάλλουσα μὲν περιεχόμενον ἀλλ' ἐξακολουθοῦσα νὰ ἀποτελῆ πάντοτε τὸ οὐσιῶδες συστατικὸν τῆς ἀναγορεύσεως. Εἰς μὲν τὴν πρώϊμον περίοδον συνίσταται αὕτη εἰς τὴν ὀνομασίαν τοῦ ἀναγορευομένου εἰς αὔγουστον, εἰς δὲ τὰς ἐπομένας, ἀρχικῶς μὲν εἰς βασιλέα, βραδύτερον δὲ εἰς βασιλέα καὶ αὐτοκράτορα.

Φρονῶ ὅτι ἐὰν κατὰ τὴν πρώϊμον περίοδον ἡ τελετὴ δι' οἰονδήποτε λόγον διεκόπτετο εἰς τὸ πρῶτόν της μέρος, τότε ὁ ὑποψήφιος δὲν θὰ εἶχεν ἀναγορευθῆ αὐτοκράτωρ καθ' ὄλους τοὺς νομίμους τύπους καὶ συνεπῶς δὲν θὰ ἐδικαιούτο εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἐξουσίας.

Ἀπὸ τοῦ 324 μέχρι τοῦ 602 (ἄνοδος τοῦ Φωκᾶ) ἀναπόσπαστον τμημα τῆς ἀναγορευσεως ἀπετέλει ἡ περιβολὴ διὰ τοῦ διαδήματος, ἀποσπασθεῖσα εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Φωκᾶ καὶ καταστάσα ἔκτοτε ἰδιαιτέρα τελετὴ, προσδιοριζομένη πλέον διὰ τοῦ ὄρου **στέψις** (Kaiserkrönung). Αὕτη ἐξ ἀρχῆς προσέλαβε θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, ἐνισχυόμενον ὁσημέραι κατὰ τὴν πορείαν τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ κατέστη ξένη πρὸς οἰανδήποτε νομικὴν ἀναγκαιότητα, ἦν μόνη ἡ ἀναγόρευσις διετήρησεν. Ἡ στέψις ἀπὸ τῆς καθιερωσεως τῆς ὡς αὐθιπάρχου τελετῆς ἦτο δυνατόν νὰ ἀπέχη τῆς ἀναγορευσεως ἐπὶ ἡμέρας, ἐβδομάδας, μῆνας καὶ ἔτη ἀκόμη, χωρὶς ἡ ἀναβολὴ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς νὰ ἐμποδίζῃ τὸν νομίμως ἀναγορευθέντα εἰς τὴν ἄσκησιν τῶν αὐτοκρατορικῶν του καθηκόντων, ὑπὸ τὴν αὐτονόητον βεβαίως προϋπόθεσιν ὅτι οὗτος ἦτο κύριος τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς καταστάσεως.

Ἀναφορικῶς μὲ τὸ δεύτερον καὶ τρίτον ἐρώτημα παρατηρητέα τὰ ἐξῆς ἐν σχέσει πρὸς ἕκαστον τῶν πολιτικῶν παραγόντων.

Στρατός. Κατὰ τὴν περίοδον 324 - 450 μοναδικὸς πολιτικῶς παράγων τῆς ἀναγορευσεως εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις χρείας τοῦ θρόνου εἶναι ὁ *στρατός*. Ὑπερέχουσα εἶναι ἡ συμβολὴ αὐτοῦ καὶ κατὰ τὰ ἔτη 450 - 610.

Δῆμοι. Ρητῶς μαρτυρεῖται ἡ παρουσία τῶν δήμων εἰς τὰς μετὰ τὸν Λέοντα Α' ἀναγορεύσεις, ἡ δὲ συμβολὴ των συνίστατο, φαίνεται, εἰς τὴν συμμετοχὴν των κατὰ τὴν ἀναφώνησιν εἰς αὔγουστον τοῦ ἀναγορευομένου. Ρητὴν μαρτυρίαν ἔχομεν ἐκ τῆς ἀναγορευσεως τοῦ Ἰουστίνου Α': *ἐσηκώθη οὖν ἐπάνω τοῦ σπονταρίου ἰστάμενος, καὶ ἀνελθὼν τῶν λαγκιαρίων καμπιδούκτωρ τὸ ἴδιον μανιάκιον ἐπέθηκεν εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. καὶ εὐθέως τὰ σίγγα ὀρθώθη καὶ ἐσφημήθη παρὰ τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν δημοτῶν*¹.

Σύγκλητος. Μεσοῦντος τοῦ Ε' αἰῶνος φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν δὲν παρίστατο ἡ σύγκλητος, ἀλλὰ μόνον ὠρισμένα ἐκ τῶν μελῶν τῆς κατέγοντα ἀνώτατα ἀξιώματα. Βραδύτερον παρεῖρκετο αὕτη ἐν σώματι². Πῶς ἐξεδηλοῦτο ἡ συμμετοχὴ τῆς κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν δὲν διευκρινίζεται, οὔτε ἐὰν αὕτη μετεῖχε τῶν ἀναφωνήσεων.

Διαφωνία ἐξεδηλώθη ἐπίσης μεταξὺ ἐμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν I. Καραγιαννοπούλου καὶ B. Sinogowitz ἀφ' ἑτέρου, δεχομένων τὰς ἀπόψεις τοῦ F. Dölger, σχετικῶς μὲ τὸν θεσμόν τοῦ *συμβασιλέως*. Οἱ ἀντίθετα πρὸς ἐμὲ φρονοῦντες δέχονται, κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ B. Sinogowitz, ὅτι der Mitregent im Byzanz immer nur die Rolle des Zweiten spielte, während die Herrschergewalt allein vom Hauptkaiser ausgeübt wurde und es

1. Βασ. Τάξ. 4237-10.

2. Βλ. ἀνάλυσιν τῶν χωρίων εἰς τὰς σ. 29 - 34 τοῦ βιβλίου μου.

diesrem völlig frei stand inwieweit er den Mitkaiser an den Regierungsgeschäften beteiligte¹.

Θά μοι ἐπιτραπῆ νά παρατηρήσω ὅτι καί ἐνταῦθα ἡ διαφωνία ὀφείλεται περισσότερο εἰς τὴν μὴ ὀρθὴν τοποθέτησιν τοῦ νομικοῦ προβλήματος. Οἱ ἀντιφρονοῦντες θέτουν τὸ κέντρον τοῦ βάρους εἰς τὸ ποῖος ἀσκεῖ τὴν ἐξουσίαν καὶ ἐὰν πάντες οἱ συμβασιλεῖς μετέχουν κατ' ἴσον ποσοστὸν εἰς τὴν ἄσκησιν αὐτῆς. Νομίζω ὅτι τὸ πρόβλημα πρέπει νά ἀντιμετωπισθῆ ἐκ τῆς νομικῆς του πλευρᾶς καὶ νά ἐρευνηθῆ, ἐὰν τὸ βυζαντινὸν πολίτευμα ἀναγνωρίζῃ εἰς τοὺς συμβασιλεῖς νομικὴν θέσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ πρώτου, κυρίου αὐτοκράτορος (Hauptkaiser). Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα θὰ δοθῆ μὲ τὸ νά ἐξακριβωθῆ ποῖοι κανόνες ἴσχυον διὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος, ποῖοι διὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ συμβασιλέως καὶ ἐὰν οἱ κανόνες οὗτοι διαφέρουν εἰς ἑκατέραν περιπτώσιν.

Τοῦτο ἐπεχείρησα εἰς τὸ βιβλίον μου, ἀλλὰ νομίζω ὅτι οὔτε ἡ ἐπιχειρηματολογία οὔτε τὰ συμπεράσματά μου ἔτυχον τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀναγκάζομαι νά ἐπανέλθω ἐπὶ τοῦ ζητήματος, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ ταυτοχρόνως μὲ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἰδικῆς μου πραγματείας συνέπεσε νά δημοσιευθῶν εἰς νέαν μετάπλασιν παλαιότεραι μελέται τοῦ F. Dölger ἀναφερόμεναι εἰς τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς θέμα².

Ἡ ἄποψις τῶν ἀνωτέρω ἐρευνητῶν δυνατὸν νά εἶναι ὀρθὴ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι πολιτικῶς ἐν καὶ μόνον φυσικὸν πρόσωπον ἀσκεῖ τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ τοῦτο οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει διὰ τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων ἀναφορικῶς μὲ τὸν καθορισμὸν τῆς νομικῆς θέσεως τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ἢ τοῦ συμβασιλέως.

Ἐπάρχουν ἀνήλικοι ἡγεμόνες (π.χ. Μιχαὴλ Γ', Κωνσταντῖνος Ζ' πορφυρογέννητος ἢ Η' κατὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ προταθεῖσαν ἀρίθμησιν) ἀπὸ 6 Ἰουνίου 913-17 Δεκεμβρίου 920, Βασίλειος Β' -Κωνσταντῖνος Η' (Γ') ἀπὸ 15 Μαρτίου 963-15 Αὐγούστου 963 ἢ ἀνίκαιοι (π.χ. Μιχαὴλ Ζ'), κατὰ τὴν βασιλείαν τῶν ὁποίων τὴν οὐσιαστικὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας ἔχουν ἀναλάβει ἕτερα πρόσωπα, εἴτε συγγενῆ (π.χ. Πετρωνᾶς, Βάρδας), εἴτε τελείως ξένα (π.χ. πατριάρχης Νικόλαος Μυστικός, Ἰωσήφ Βρίγγας, Μιχαὴλ Ψελλὸς) πρὸς τὸν ἡγεμονεύοντα οἶκον, χωρὶς τοῦτο νά σημαίνῃ ὅτι τὰ πρόσωπα ταῦτα ἀπέκτησαν τὴν αὐτοκρατορικὴν ἰδιότητα. Οἱ προμνησθέντες ἡγεμόνες εἶχον ἀνήλικοι ἀκόμη ἀνακηρυχθῆ αὐτοκράτορες συμφώνως πρὸς τοὺς ἰσχύον-

1. B. Sinogowitz, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 492.

2. F. Dölger, Das byzantinische Mitkaisertum in den Urkunden (ἐπεξεργασία τῆς παλαιᾶς ὑπὸ μορφὴν βιβλιοκρισίας μελέτης αὐτοῦ ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 36 (1936), σ. 123-145 ἐν F. Dölger, Byzantinische Diplomatik. 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner, Ettal [1956], σ. 102-129.

τας νομικοὺς κανόνας καὶ εἶχον συνεπῶς ἀποκτήσει τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα καὶ πάντα τὰ μετ' αὐτῆς συνδεόμενα δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐκπληρώσουν ταῦτα ἔνεκα τῆς ἀνηλικιότητός των.

Τὸ κριτήριον, ἐφ' οὗ θὰ θεμελιωθῇ ἡ ὑπαρξις νομικῆς διακρίσεως μεταξὺ συμβασιλέων πρέπει νὰ βασισθῇ εἰς τοὺς κανόνας τοὺς διέποντας τὴν ἀνακήρυξιν (πρώτον) αὐτοκράτορος ἀφ' ἐνός καὶ συμβασιλέως ἀφ' ἑτέρου. Ἡ ἐξακρίβωσις τῶν κανόνων τούτων εἶναι δυσχερής, διότι δὲν παραδίδονται ὑπὸ ἐπισημῶν κειμένων, σαφῶς ἀναφερομένων εἰς ἐκάστην περίοδον καὶ ρυθμιζόντων ex professo τὸ θέμα, ἀλλὰ θὰ στηριχθῇ εἰς διεσπαρμένας ἀνὰ τὰς βυζαντινὰς πηγὰς πληροφορίας, εἰς μεμονωμένα πρωτόκολλα ἐμφαινόμενα τὴν ἐφαρμογὴν των εἰς ad hoc περιστάσεις, εἰς ἀμέσους καὶ αὐθεντικοῦ χαρακτῆρος μαρτυρίας, ὡς εἶναι αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν νομισμάτων, ἐπιγραφαὶ ἐπισημοῦ προελεύσεως ἐπὶ τῶν τειχῶν τῶν πόλεων, αἱ γνήσαι ἐπικεφαλίδες τῶν νόμων καὶ τῶν νομοθετικῶν συλλογῶν, αἱ ὑπογραφαὶ εἰς τὰ ὑπὸ μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ἐκδεδομένα ἔγγραφα καὶ ὅμοια.

Ἡ διαίρεσις τοῦ ὕλικου εἰς τὰς περιόδους πρώϊμον (324·610), μέσσην (610·1081) καὶ ὑστέραν (1081·1453) διευκολύνει καὶ ἐνταῦθα τὴν ἔμποτείαν.

Ἡ *πρώϊμος περίοδος* δὲν παρουσιάζει δυσχερείας. Ἐπικρατεῖ ἡ ἀνακήρυξις τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου εἰς καίσαρα, τίτλον σαφῶς διαστελλόμενον τῆς αὐτοκρατορικῆς ιδιότητος καὶ μὴ δυνάμενον συνεπῶς νὰ προκαλέσῃ σύγχυσιν. Εἴθισται ἐπίσης ἡ πρόσληψις συνάρχοντος, ἰδίᾳ ἐφ' ὅσον ἔτι ὑφίστατο τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς αὐτοκρατορίας, διὰ νὰ εἶναι εὐχερεστέρα ἡ ἀντιμετώπισις τῶν προβλημάτων τῆς διοικήσεως καὶ τῶν πολλαπλῶν στρατιωτικῶν κινδύνων. Οἱ συνάρχοντες ἦσαν ἀπολύτως ἰσότιμοι, μὲ τὰς αὐτὰς ἀρμοδιότητας καὶ ἐξουσίας, γεωγραφικῶς προσδιοριζόμενας. Προσφυῶς πρὸς δήλωσιν τοῦ δυαδικοῦ αὐτοῦ μοναρχισμοῦ ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἔρευνῆ των ὁ ὅρος Doppelkaisertum.

Ἐσαύτως παρατηρεῖται πρόσληψις συνάρχοντος — ἰδίᾳ κατὰ τὸν 5' αἰῶνα — ὑπὸ υπερῆλικος ἢ σοβαρῶς ἀσθενοῦντος αὐτοκράτορος, ὃν οὗτος μετὰ βραχὺ διαδέχεται εἰς τὸν θρόνον. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν ἀσκησιν τῆς ἐξουσίας αὕτη ἐξ ἀρχῆς εἶχε μετατοπισθῆ εἰς τὸν ἄρτι προσληφθέντα συνάρχοντα αὐτοκράτορα, ὅστις μάλιστα συνηθέστατα εἶχεν ἀναλάβει ἤδη προηγουμένως ὑπὸ ὑποδεστέραν ἰδιότητα (τοῦ καίσαρος π.χ.) τὰς εὐθύνas τῆς οὐσιαστικῆς διακυβερνήσεως τοῦ κράτους (π.χ. Ἰουστινιανὸς ἐπὶ Ἰουστίνου Α', Τιβέριος ἐπὶ Ἰουστίνου Β').

Περισσότερον περίπλοκα παρουσιάζονται τὰ προβλήματα κατὰ τὴν *μέσσην καὶ ὑστέραν περίοδον*.

Ἡ ἀρρήκτως μὲ τὸν μοναρχικὸν θεσμόν συνδεομένη τάσις, ὅπως ἡ δια-

δοχή παραμένη εἰς τὴν ἄρχουσαν δυναστείαν, παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον. Δεδομένου δὲ ὅτι πάντοτε οἱ κίνδυνοι δι' ἓνα ἡγεμόνα εἰς καιροὺς μάλιστα σκοτεινοὺς εἶναι μεγάλοι, φυσικὸν ἦτο ὁ ἀσκῶν τὴν ἐξουσίαν αὐτοκράτωρ νὰ ἐπεδίωκε νὰ καταστήσῃ κατὰ τὸ δυνατόν ἀσφαλεστέραν καὶ ὁμαλωτέραν τὴν διαδοχὴν. Ἡ πλέον πανηγυρικὴ μορφή τῆς ἐκδηλώσεως τῶν προθέσεων τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο ἡ ὑπ' αὐτοῦ πρόσληψις τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου — κατὰ κανόνα πρωτοτόκου υἱοῦ — ὡς συνάρχοντος. Ἄλλ' οἱ ἀπειλοῦντες μίαν δυναστείαν κίνδυνοι παρουσιάζονται μεγαλύτεροι, ὅταν αὐτὴ ἔχει ἐπιβληθῆ διὰ τῆς βίας. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸ Βυζάντιον δὲν ἦτο σπανία ἡ ἀνατροπὴ τοῦ κρατοῦντος ἡγεμόνος, ὁ ἰδρυτὴς νέας δυναστείας ἔσπευδε νὰ ἀναδείξῃ συμβασιλεῖς πλείονα κατὰ κανόνα μέλη τῆς οἰκογενείας του, ὥστε δὲν ἦτο τι τὸ ἄηθες ἢ ὑπαρξίς πλείονων ταυτοχρόνως ἡγεμόνων.

Ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος μὲ τὴν ἄνοδον τῆς Ἑρακλειανῆς δυναστείας καὶ μέχρι τῆς πτώσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας *αἱ συμβασιλεῖαι δύνανται νὰ διακριθῶν εἰς δύο κατηγορίας.*

Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τοὺς συμβασιλεῖς τοὺς ἔχοντας τὴν αὐτὴν νομικὴν θέσιν πρὸς ἀλλήλους. Πάντες οὗτοι ἔχουν ἀναγορευθῆ κατὰ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς τυπικόν, φέρουν τὰ αὐτὰ σύμβολα καὶ τοὺς αὐτοὺς τίτλους, κατέχουν τὴν αὐτὴν νομικὴν θέσιν, ἀδιαφόρως τοῦ ἀριθμοῦ των καὶ ἀδιαφόρως τοῦ ἐὰν ὁ εἰς ἕξ αὐτῶν ἔνεκα τῆς ἡλικίας του ἢ δυναμικωτέρου χαρακτηρισμοῦ διαχειρίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς τὰς κρατικὰς ὑποθέσεις.

Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀνήκουν οἱ συμβασιλεῖς, οὔτινες ἔχουν διάφορον νομικὴν θέσιν ἔναντι ἀλλήλων. Ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ εἰς (πρῶτος κύριος) αὐτοκράτωρ ἀπέκτησε τὴν ἰδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος, διαφέρει τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ ἕτερος ἀνεδείχθη συμβασιλεὺς. Παρατηρεῖται ὡσαύτως διαφορὰ εἰς τοὺς τίτλους τοὺς χρησιμοποιουμένους δι' ἕκαστον τούτων. Εἰς τὰ σύμβολα τῆς ἔξωτερικῆς περιβολῆς των διαπιστοῦται ὡσαύτως ἐμφανῆς διαφορὰ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας¹.

Ἡ ὁρθότης τῶν ἀπόψεών μου θὰ φανῆ, ἐὰν ἀποδειχθῆ ὅτι ἐπὶ τῶν συμβασιλέων τῆς πρώτης κατηγορίας ἐφαρμόζονται ἐπὶ ὅλων ἀνεξαίρετως (πρώτου - κυρίου αὐτοκράτορος ἀφ' ἑνός, συμβασιλέων ἀφ' ἑτέρου) οἱ αὐτοὶ κανόνες ἀναγορεύσεως καὶ χρησιμοποιοῦνται οἱ αὐτοὶ τίτλοι.

Ἀντιστοίχως πρέπει ἐπὶ συμβασιλεῶν, ἐν αἷς οἱ συμβασιλεῖς κατέχουν διάφορον νομικὴν θέσιν ἔναντι ἀλλήλων, νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι τὰ πρωτόκολλα ἀνακηρύξεως καὶ ἡ χρησιμοποιουμένη περὶ τοὺς τίτλους τῶν ἡγεμόνων ὁρολογία παρουσιάζει διαφορὰν.

Εἰς τὸ βιβλίον μου προσεπάθησα νὰ διευκρινήσω, κατὰ τὸ δυνατόν, εἰς

1. Βλ. τὰς μαρτυρίας Ψ-Κωδικοῦ, 523-11, 684-8 καὶ τὴν ἐρμηνείαν των ἐν σ. 216 - 217 τοῦ βιβλίου μου.

ποῖαν νομικὴν σχέσιν εὐρίσκοντο πρὸς ἀλλήλους οἱ ἑκάστοτε συνάροντες τῆς μέσης καὶ ὑστέρας περιόδου. Τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἀξιολόγησιν τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν εὐρίσκει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰς σελίδας τὰς ἀφιερωμένας εἰς ἕκαστον αὐτοκράτορα κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν (σ. 67 - 123, 156 - 206) καὶ εἰς τὰ συμπεράσματα (σ. 123 - 155 διὰ τὴν μέσιν καὶ σ. 206 - 226 διὰ τὴν ὑστέραν περίοδον).

Ἐκ τοῦ συγκεντρωθέντος ὕλικου προκύπτει ἔμφανως ὅτι κατ' ἐπανάληψιν κατεβλήθη προσπάθεια διαφοροποιήσεως τῆς νομικῆς θέσεως τοῦ πρώτου (κυρίου) αὐτοκράτορος ἔναντι τῶν μετ' αὐτοῦ συμβασιλευνόντων, συνδεθεῖσα, ὡς φαίνεται, καὶ μὲ προσπάθειαν διαφοροποιήσεως τῶν χρησιμοποιουμένων τίτλων. Τοιαύτην θεωρῶ τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Δ' ἀναληφθεῖσαν. Οὗτος, κατ' ἐμέ, παρημπόδισε τὴν ἀνακήρυξιν εἰς αὐγούστους τῶν ἀδελφῶν του Τιβερίου καὶ Ἡρακλείου, περιβεβλημένων ἤδη ὑπὸ τοῦ πατρὸς των Κώσταντος Β' τὰ βασιλικά σύμβολα¹.

Εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀπέβλεπεν ἕτερα προσπάθεια, χρονολογούμενη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος, ἣν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν νομισμάτων, ἐφ' ὧν ὁ μὲν κύριος αὐτοκράτωρ χαρακτηρίζεται ὡς βασιλεύς, ἐνῶ διὰ τὸν συμβασιλέα υἱὸν του χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος δεσπότης².

Ἀπὸ τῆς ἀνόδου τῆς μακεδονικῆς δυναστείας διαμορφοῦται ὀρολογικὴ διάκρισις μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος βασιλέως καὶ τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως καὶ τάσις, ὅπως ἕκαστος τίτλος ἀνταποκρίνεται εἰς ὄρισμένον νομικὸν περιεχόμενον. Ἡ νομικὴ αὕτη διάκρισις δυσχερῶς ἀνιχνεύεται εἰς κείμενα τοῦ Ι' αἰ., ἀλλὰ καθίσταται ἐμφανῆς εἰς τὰ τοῦ ΙΑ' αἰ. καὶ ἐξῆς, παραμένει δὲ σταθερὰ μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ ὄρος αὐτοκράτωρ³ ἀποκτᾷ ἰδιαιτερον περιεχόμενον, σαφῶς ὄρισμένον, συνδέεται δὲ μὲ τὴν ἐκπλήρωσιν ὄρισμένον τελετουργικῶν τύπων. Οἷσσι δὴποτε δεχθῆ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν τύπων αὐτῶν καὶ ἀνακηρυχθῆ δι' αὐτῶν αὐτοκράτωρ, ἀποκτᾷ τὴν αὐτὴν νομικὴν θέσιν καὶ τὰς αὐτὰς δυνατότητας

1. Λεπτομερῆ ἔκθεσιν τῶν γεγονότων μὲ ἀνάλυσιν τῶν σχετικῶν χωρίων τῶν πηγῶν καὶ κριτικὴν ἐπισκόπησιν τῶν μέχρι τοῦδε δοθεισῶν ἐρμηνειῶν βλ. εἰς τὰς σ. 124 - 129 τοῦ βιβλίου μου.

2. Βλ. εἰς τὴν σ. 132 τοῦ βιβλίου μου ἀναγραφὴν τῶν σχετικῶν νομισματικῶν παραδειγμάτων διὰ τοὺς ἡγεμόνας Νικηφόρον Α', Μιχαὴλ Α', Λέοντα Ε', Μιχαὴλ Β', Θεόφιλον καὶ τοὺς υἱοὺς των συμβασιλεῖς.

3. Ἐπισκόπησιν τῶν τίτλων τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος παρέχει ὁ F. Dölger εἰς τὴν ἀρχικῶς ἐν Studies presented to D. M. Robinson, v. II, Saint Louis, 1953, σ. 985 - 1005 ὑπὸ τὸν τίτλον: Die Entwicklung der byzantinischen Kaisertitulatur und die Datierung von Kaiserdarstellungen in der byzantinischen Kleinkunst δημοσιευθεῖσαν μελέτην του, νῦν δὲ ἐν F. Dölger, Byzantinische Diplomatie κλπ. [1956], σ. 130 - 151.

ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας, ἀδιαφόρως ἂν τὴν αὐτὴν στιγμήν ὑπάρχουν πλείονα πρόσωπα κατέχοντα τὴν ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀδιαφόρως ἂν πάντα τὰ πρόσωπα δὲν μετεῖχον κατ' ἴσον ποσοστὸν εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς ἐξουσίας.

Ἰδιαιτέρως προσφρεῖς πρὸς δῆλωσιν τῆς ὁμοτίμου κυριαρχίας δύο συναρχόντων εἰς περίοδον, καθ' ἣν εἶχε πλέον συνειδητοποιητῆ νομικῶς ἢ διαφορὰ μεταξὺ ἀπλοῦ βασιλέως καὶ βασιλέως αὐτοκράτορος, εὗρισκω τὰς μαρτυρίας δύο τῶν ἀξιολογωτέρων βυζαντινῶν ἱστορικῶν, οὔτινες, ἔνεκα τῆς σταδιοδρομίας των ὡς ἀνωτάτων κρατικῶν λειτουργῶν, ἐγνώριζαν ὁμολογουμένως ἄριστα τὸ πολίτευμα τῆς ἐποχῆς των. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλαίτης, ὅστις ὑπηρέτησε τὴν αὐτοκρατορίαν εἰς τὰ ὑψηλὰ δικαστικὰ λειτουργήματα τοῦ κριτοῦ τοῦ βήλου καὶ τοῦ ἱπποδρόμου, τοῦ κριτοῦ τοῦ στρατοπέδου, ἐτιμήθη πατρίκιος, μάγιστρος καὶ πρόεδρος τῆς συγκλήτου, συνέγραψε δὲ καὶ νομικὸν ἐγχειρίδιον. Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ λαμπρὸς ἱστορικὸς Νικήτας Χωνιάτης, ὅστις ἐχηρμάτισε βασιλικὸς γραμματεὺς καὶ μέλος τῆς συγκλήτου, κατέλαβε δὲ τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ ἐπὶ τῶν κρίσεων, τοῦ κριτοῦ τοῦ βήλου, τοῦ διοικητοῦ τοῦ θέματος Φιλιππουπόλεως καὶ τοῦ λογοθέτου τῶν σεκρέτων.

Ἐξ αὐτῶν ὁ μὲν Ἀτταλαίτης τὴν ἀνοδὸν εἰς τὸν θρόνον τῆς Ζωῆς καὶ Θεοδώρας εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Μιχαὴλ Ε' (Ἀπρίλιος 1042) δηλοῖ διὰ τῆς φράσεως: *αὐτοκράτορες ἄμφω θαυμασίως ἀναγορεύονται*¹, ὁ δὲ Νικήτας Χωνιάτης τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἀνδρονίκου Α' εἰς αὐτοκράτορα μέλλοντα νὰ συμμερισθῆ τὴν ἐξουσίαν μετὰ τοῦ ἤδη κατέχοντος τὸν θρόνον Ἀλεξίου Β' ἀναγράφει διὰ τῶν ἐξῆς: *συναυτοκρατοροίη τῶ παραφήλικι βασιλεῖ*...². Ἡ ἰδιότης τῶν προμνησθέντων ἱστορικῶν ὡς ἀνωτάτων κρατικῶν λειτουργῶν εὐλόγως γεννᾷ τὴν πεποίθησιν ὅτι οὗτοι δὲν ἐχρησιμοποίησαν εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε τὴν διατύπωσιν *αὐτοκράτορες ἄμφω ὁ πρῶτος, συναυτοκρατοροίη ὁ δεύτερος, ἀλλ'* ἐν ἐπιγνώσει τῆς νομικῆς τούτων σημασίας, διὰ νὰ δηλώσων ὅτι εἰς ἑκατέραν περίπτωσιν ἀμφοτέροι οἱ συνάρχοντες κατεῖχον τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα.

Προηγουμένως καθ' ὅλην τὴν πρώϊμον περίοδον, ὅπως δὲ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς μέσης³, ἢ κτῆσις τῆς αὐτοκρατορικῆς ιδιότητος συνεδέετο

1. Μιχ. Ἀτταλ., σ. 17-18.

2. Νικ. Χων. 34922-3501. Ἀνάλογος καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ ἀκολουθοῦντος τὸν Χωνιάτη Θεοδώρου Σκουταριώτου ἐκδ. Σάθθ, Μεσαιων. Βιβλ., τ. 7, σ. 332: *συναυτοκράτωρ κατασταθῆ τῶ νεάζοντι βασιλεῖ*.

3. Εἰς ἀναφανήσεις, προφανῶς ἐξ ἐπισήμου πρωτοκόλλου προερχομένας, καλοῦνται *ἀγροστοὶ ὁ Ἡράκλειος* καὶ τὰ τῆς αὐτῆς ἀναφανήσεως δικαιούμενα τέκνα του: *ἐντῆχος τῆ πολιτεία (τρῖς)*. Ἡράκλειε ἀγροστε. τοῦμβικας. Ἀναστασία Μαρτίνα ἀγροστά, τοῦμβικας. Λαβιδ καῖσαρ, τοῦμβικας, Μαρτίνε νοβελίγιμε, τοῦμβικας (Βασ. Τάξ. 6301-9).

μὲ τὴν ἀνακήρυσιν τοῦ ἀναγορευομένου εἰς αὐγούστον¹. Ὁ τίτλος *αὐγούστος* τονίζεται εἰς τοὺς ἐπίσημους τίτλους, τοὺς ἀναγραφομένους εἰς τὴν *intitulatio* τῶν νεαρῶν. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων εἶναι συνηθεστάτη ἡ χάραξις *PA* (= *Perpetuus augustus*) ἢ *PRAUG*².

Διαρκούσης τῆς μέσης περιόδου ὁ ἐπίσημος τίτλος *αὐγούστος* παραχωρεῖ τὴν θέσιν του εἰς τὸν τίτλον *βασιλεὺς*, τοῦ ὁποίου τὴν πρώτην μνεΐαν εἰς ἐπίσημον κείμενον συναντῶμεν εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 25 νεαρὰν Ἡρακλείου καὶ Ἡρακλείου νέου Κωνσταντινίου τοῦ ἔτους 629³. Ἡ κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν ἀνακήρυσις εἰς αὐγούστον ἀντικαθίσταται διὰ τῆς ἀναφωνήσεως τοῦ *δεῖνα βασιλέως πολλὰ τὰ ἔτη* καὶ βραδύτερον τοῦ *δεῖνα βασιλέως (καὶ) αὐτοκράτορος Ρωμαίων πολλὰ τὰ ἔτη*, οὕτως ὥστε οἶαν σημασίαν εἶχε διὰ τὴν πρόϊμον περίοδον ἡ ἀνακήρυσις εἰς αὐγούστον κατέχει νῦν διὰ τὴν μέσιν ἢ ἀναφώνησις εἰς « βασιλέα » καὶ βραδύτερον εἰς « βασιλέα αὐτοκράτορα Ρωμαίων ». Ἄλλὰ τὸ ἀκριβὲς χρονικὸν σημεῖον τῶν ἀνωτέρω μεταβολῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ.

Νομικὴ διάκρισις μεταξὺ αὐτοκράτορος καὶ συμβασιλέως διαπιστοῦται ὀρολογικῶς εἰς τὰ ἐπίσημα κείμενα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ ἔξης. Ὁ τίτλος *βασιλεὺς αὐτοκράτωρ Ρωμαίων* ἢ *βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων* περιορίζεται εἰς μόνον τὸν κεκτημένον τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα, ἐνῶ ὁ τίτλος *βασιλεὺς Ρωμαίων* παραμένει διὰ τὸν κατέχοντα τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως, οὐχὶ δὲ καὶ αὐτοκράτορος⁴. Ἄλλ' εἰς τὰ συνηθῆ φιλολογικὰ καὶ ἱστοριογραφικὰ κείμενα χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος *βασιλεὺς* χωρὶς προσπάθειαν

1. Βλ. τὰ πρωτόκολλα ἀναγορεύσεως ἐκ τῆς περιόδου ταύτης εἰς τὴν Βασ. Τάξιον, σ. 410-433 (κεφ. I 91, 92, 93, 94, 95), ἀναλυόμενα εἰς τὰς σ. 28-36, 39-51 τοῦ βιβλίου μου. Καὶ εἰδικῶς Βασ. Τάξις, σ. 411^a, 412^a (περὶ τοῦ Λέοντος Α'), 431^a, 432^b (Λέοντος Β'), 423^b, 424^b, 425^b ('Αναστασίου Α'), 429^b, 430^c ('Ιουστίνου Α'), Corippus, *De laudibus Justinii* II 133 ('Ιουστίνου Β').

2. Βλ. W. Wroth, *Catalogue of the imperial byzantine coins in the British Museum*, London 1908, τ. I, σ. 1-254 τὰ νομίσματα τῶν αὐτοκρατόρων ἀπὸ 'Αναστασίου Α' μέχρι Κωνσταντος Β' καὶ H. Goodacre, *A handbook of the coinage of the byzantine empire*, μέρος Α', London 1928, μέρος Β', London 1931.

3. Παρὰ K. E. Zachariae, *Jus graecoromanum*, τ. III, coll. I, ἀρ. 25 (= F. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 199). Εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 24 νεαρὰν (= *Regesten*, ἀρ. 212) οἱ αὐτοὶ ἡγεμόνες μνημονεύονται μόνον ὡς αὐγούστοι: *Ἡράκλειος καὶ Ἡράκλειος νέος Κωνσταντίνος πιστοὶ ἐν Χριστῷ αὐγούστοι*...

4. Π.χ. Ἀλεξιάς XIII 12. 2, XIII 12. 4, XIII 12. 15. Περὶ τοῦ Ἀλεξίου Α' καὶ τοῦ υἱοῦ τούτου Ἰωάννου εἰς τὴν μετὰ τοῦ Βοημοῦνδου συνθήκην ἐν 1108' ἔγγραφοι ἀπὸ 24 Μαρτίου 1171 περὶ τοῦ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξίου (ἐκδ. Α. Παβλώφ, *Συνοδικὸς τόμος τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ τοῦ Ἀγχιάλου ἐν Βυζαντινὰ Χρονικά*, τ. 2 (1895), σ. 392) ἐπιγραφαὶ ἐπὶ ψηφιδωτῶν ἀπεικονιζόντων προσωπογραφίας τοῦ Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξίου (βλ. τὸ κείμενον τῶν ἐπιγραφῶν ἐν σ. 139, σημ. 5 τοῦ βιβλίου μου).

νομικῆς ἀκριβολογίας. Ἐν τούτοις καὶ εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα τοῦ τέλους τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἀπαντᾷ συχνότερον ὁ ὄρος *αὐτοκράτωρ* καὶ δὴ ὁσάκις ὁ συγγραφεὺς θέλει νὰ μνημονεύσῃ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄνοδον νέου ἡγεμόνος¹.

Τὰ παλαιότερα δείγματα τῆς διακρίσεως μεταξὺ ἀπλοῦ βασιλέως καὶ βασιλέως *αὐτοκράτορος* εὗρισκω εἰς δύο σχεδὸν συγχρόνους ἀρίστας πηγὰς τῶν ἀρχῶν τοῦ Ι' αἰῶνος, τὸ Κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου καὶ τὸν βίον τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου, ἀναγνωρισθέντα νῦν ὡς ἔργον μοναχοῦ τῆς μονῆς Ψαμμαθίας.

Ὁ Φιλόθεος, σ. 7125-13 (ἐκδ. B u r y, 13537 - 1366), γράφει: *Ὁ δὲ γεγονὸς ἀ τ ο κ ρ ά τ ω ρ β α σ ι λ ε ὺ ς δίδωσιν εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ μεγάλην ἐκκλησίαν χρυσοῦ λίτρας ρ', καὶ τῇ συγκλήτῳ πάσῃ σὺν τῷ τοῦ κουβουκλείου καὶ λοιποῖς χρυσοῦ λίτρας ρ' καὶ χιλιάδας διαφόρους μιλιαρησίων ἐκάστῳ τάγματι καὶ ὀφφικίων τῇ συστάσει... ὁ δὲ γε δεύτερος βασιλεὺς δίδωσι τὸ ἥμισυ τούτων.* Ὁ εὐσυνείδητος ἀτρικλίνης προσδιορίζει τὸ ποσὸν τῶν δωρεῶν, τὰς ὁποίας ὀφείλει νὰ παράσῃ εἰς τὸν κληρὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὴν σύγκλητον, τοὺς τοῦ κουβουκλείου καὶ εἰς ἐκάστην κατηγορίαν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ὑπαλλήλων, τοῦτο μὲν ὅστις ἀνακηρύσσεται αὐτοκράτωρ, τοῦτο δὲ ὅστις ἀναδείκνυται ἀπλοῦς βασιλεὺς. Ἐκ τοῦ χωρίου συνάγεται 1) ὅτι ἡ δωρεὰ δίδεται ἅπαξ μόνον καὶ δὲν ἐπαναλαμβάνεται ἐτησίως, ὁπότε θὰ ἔδει νὰ σημειωθῇ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ποίου γεγονότος ἢ ἐπετείου διανέμεται, 2) ὅτι παρέχεται εἰς δύο περιπτώσεις α') ὅταν τις ἀναγορευεῖται *αὐτοκράτωρ βασιλεὺς*, ὅτε ἀνέρχεται εἰς τὸ ποσὸν τῶν 100 λιτρῶν χρυσοῦ + 100 λιτρῶν χρυσοῦ + χιλιάδας τινὰς μιλιαρησίων καὶ β') ὅταν τις καθίσταται ἀπλοῦς βασιλεὺς, ὁπότε ἡ δωρεὰ ἐλαττοῦται εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ προμνημονευθέντος ποσοῦ.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐνταῦθα γίνεται διάκρισις μεταξὺ αὐτοκράτορος βασιλέως καὶ ἀπλοῦ βασιλέως — ἦν κατὰ τὰ λοιπὰ παραλείπει ὁ Φιλόθεος —, διότι ἡ παρεχομένη δωρεὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ιδιότητος, ἦν θὰ προσλάβῃ ὁ δωρητῆς, ἐὰν δηλ. θὰ ἀναγορευθῇ αὐτοκράτωρ ἢ ἐὰν θὰ ἀναδειχθῇ μόνον βασιλεὺς. Πᾶς ὅστις θὰ ἀπέκτα τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα, ὄφειλε νὰ καταβάλλῃ τὸ πρῶτον ποσὸν (ἦτοι 100 + 100 λίτρας χρυσοῦ + χιλιάδας τινὰς μιλιαρησίων), ἀδιαφόρος ἂν τὴν αὐτὴν στιγμὴν ὑπῆρχεν εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον καὶ ἕτερον πρόσωπον κατέχον τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα. Τοῦναντίον πᾶς ὅστις ἐλάμβανε μόνον τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως, οὐχὶ δηλ. καὶ τὸν τοῦ αὐτοκράτορος θὰ κατέβυλλεν 50 + 50 λίτρας χρυσοῦ καὶ τὸ ἀντίστοιχον ἥμισυ τοῦ ποσοῦ τῶν μιλιαρησίων.

1. Π.χ. Σουλ. - Κεδρ. II 485 (Ρωμανὸς Γ'), Ψελλοῦ Χρονογρ. I 53 (Μιχαὴλ Δ'), Σουλ. - Κεδρ. II 623, 636, 638, Ζωναρᾶς III 665 ('Ισαάκιος Α' Κομνηνός), Ἄτταλ. 298 (Βοτανειάτης). Περβλ. σ. 139, σημ. 4 τοῦ βιβλίου μου.

Ὁ συντάκτης τοῦ Βίου τοῦ Εὐθυμίου¹, ἄριστος γνώστης τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς ἐποχῆς του, φέρει τὴν Ζωὴν Καρβωνοψίνα, τετάρτην σύζυγον τοῦ Λέοντος Γ', διαμαρτυρομένην πρὸς τὸν πατριάρχην διὰ τῶν ἐξῆς: *διατὶ δέ με οὐκ ἀναγορεύεις ἐπ' ἐκκλησίας, εἰ μὴ καταφρονῶν διασύρεις καὶ χλευάζεις με ἀνδρὶ συναφθεῖσαν βασιλεῖ καὶ αὐτοκράτορι καὶ υἱὸν ὁμοίως ἔχουσαν ἐστεμμένον καὶ πορφυρογέννητον...*². Ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς διακρίνει τὸν Λέοντα Γ', ὃν χαρακτηρίζει *βασιλέα καὶ αὐτοκράτορα*, τοῦ μικροῦ Κωνσταντίνου, στεφθέντος τὴν 9ῃν Ἰουνίου 911, τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ *πορφυρογέννητον καὶ ἐστεμμένον*, οὐχὶ ὅμως καὶ αὐτοκράτορα, προφανῶς διότι ὁ Κωνσταντίνος ἔστερεῖτο εἰστέ τῆς τελευταίας ταύτης ιδιότητος. Ἀντιθέτως ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀπὸ τῆς 6ῃς Ἰουνίου 913 (θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου) καὶ ἐξῆς ἀποκαλεῖ τὸν Κωνσταντῖνον *αὐτοκράτορα*, διότι ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέκτησε τὴν ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος³.

Ἐξ αὐθεντικῶν κειμένων, ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, διαπιστοῦται ὅτι ὁ ὅρος αὐτοκράτωρ ἀπετέλεσε τμῆμα τοῦ ἐπισημοῦ τίτλου τοῦ βυζαντινοῦ ἡγεμόνος, χρησιμοποιηθεὶς ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν μέγχι τότε ἰσχύοντα καὶ διεμορφώθη διὰ τὸν κατέχοντα τὴν ἀνωτάτην

1. Τὸ κείμενον τοῦτο ἀνεγνωρίσθη ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τοῦ Α. Ρ. Kazdan ὡς τμῆμα ἀξιοπύστου χρονογραφίας, γραφείσης ὑπὸ συγχρόνου τῶν γεγονότων μοναχοῦ, ἀνήκοντος εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴν τῆς Ψαμμαθίας, δι' ὃ καὶ ὁ ῥῶσος ἱστορικὸς τὸ ἀπεκάλεσε Χρονικὸν μοναχοῦ μονῆς Ψαμμαθίας: *Dve vizantijske Chroniki X Veka*. *Psamafijskaja Chronika* ὑπὸ Α. Ρ. Kazdan (μετ' εἰσαγωγῆς, ρωσικῆς μεταφράσεως καὶ χρησίμων σχολίων), Μόσχα 1959, σ. 9-139. Τὴν μελέτην γνωρίζω ἐκ τῆς ἀναλύσεως ὑπὸ F. D (ö l g e r) ἐν *Byzantinische Zeitschrift*, τ. 53 (1960), σ. 168. — Τὸ ἀποσπασματικῶς σωζόμενον τοῦτο ἔργον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. De Boor, *Vita Euthymii. Ein Anecdoton zur Geschichte Leo's des Weisen 886-912*, Berlin 1888 μετὰ πολυτίμου ἔτι καὶ νῦν εἰσαγωγῆς, ἐξεδόθη δὲ ἐκ νέου ὑπὸ Patricia Karlin-Hayter, *Vita S. Euthymii ἐν Byzantion*, τ. 25/27 (1955/1957), σ. 1-172, 772-778. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ τελευταία αὕτη δημοσίευσίς ὑστερεῖ, κατ' ἐμέ, εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου, χρησιμοποιῶ τὴν ἔκδοσιν τοῦ C. de Boor.

2. Βίος Εὐθυμίου de Boor, σ. 592 = P. Karlin-Hayter, σ. 1165.

3. Αὐτόθι de Boor, σ. 70: [ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ μυστικός] ἤρξατο ἐπὶ χειρὸς φέρων καὶ ἐπιδεικνύμενος τοῖς τε ἐνδοθεν καὶ ἐξοθεν τὸν κομιδῆ νέον τοῦτον αὐτοκράτορα καὶ βασιλέα (8 ἢ 9 Ἰουνίου 913) (= παρὰ P. Karlin-Hayter, σ. 1362 ἀποδίδεται τὸ χωρίον ἐσφαλμένως: ἐπιδεικνύμενος τοῖς τε ἐνδοθεν καὶ ἐξοθεν τῷ κομιδῆ νέῳ τούτῳ αὐτοκράτορι καὶ βασιλεῖ) σ. 70-71: ἀμερικανῆσας ὁ ἱεράρχης κατὰ Ζωῆς τῆς τοῦ νέου αὐτοκράτορος μητρὸς (Ἰουνίου 913 = P. Karlin-Hayter, σ. 138), σ. 71 [ἡ βασιλομήτωρ Ζωὴ πρὸς τὸν νέον πατριάρχην Εὐθύμιον]: *τοίνυν τὰ ἔκπαιλα παρὰ σοῦ κατ' ἐμοῦ λεγόμενα ἐάσας σὺν τῷ αὐτοκράτορι νῖφ καμὲ ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγορέων* (= P. Karlin-Hayter, σ. 140).

θέσιν ὁ ἀκόλουθος ἐπίσημος τίτλος: (ὁ δεῦρα) ἐν Χριστῷ αὐτοκράτωρ πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων¹.

Δυσχερής, ἂν μὴ ἀδύνατος, εἶναι διὰ τοὺς αἰῶνας Ζ' καὶ Η' ἢ παρακο-
κολούθησις τῆς ἐξελιξέως, διότι τὰ ἐπισήμου χαρακτῆρος κείμενα, ἐξ ὧν θὰ
ἦτο δυνατὴ ἡ διαφώτισις τοῦ προβλήματος, εἶναι ἐλάχιστα. Διὰ τὰς ἀμέσως
προηγουμένας τῆς μακεδονικῆς δυναστείας δεκαετίας ἡ ἀναζήτησις περὶ τὴν
διαμόρφωσιν τοῦ ἐπισήμου τίτλου τοῦ ἡγεμόνος ἀντικατοπτρίζεται εἰς σει-
ρὰν ἐπιγραφῶν ἐπισήμου προελεύσεως, τοποθετημένων ἐπὶ τῶν τειχῶν τῶν
πόλεων, ἵνα διαωνισθῇ ἡ ἀνακαινισίς των ὑπὸ τῆς πολιτείας.

Ἄπαντοῦν οἱ ὄροι βασιλεὺς, αὐτοκράτωρ, ἀλλ' οὔτε ἡ μεταξὺ των σύν-
δεσις ἔχει προσλάβει εἰσέτι συνεπῆ καὶ ἀμετάβλητον μορφήν, οὔτε ἡ χρῆσις
ἄλλων λέξεων (Χριστός, Κύριος) καὶ ἐπιθέτων (πιστός, μέγας, εὐσεβής) εἶναι
ὁμοιόμορφος καὶ σταθερά.

Ἐπὶ τοῦ τείχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως:

*Ἄναξ Θεόφιλος εὐσεβῆς αὐτοκράτωρ*².

*Πύργος Θεοφίλου πιστοῦ ἐν Χ(ριστῷ) μεγάλου βασιλέως*³.

*Πύργος Θεοφίλου ἐν Χριστῷ αὐτοκράτορος*⁴.

*Θεοφίλου ἐν Χριστῷ αὐτοκράτορος*⁵.

*Πύργος Θεοφίλου μεγάλου ἐν Κυρίῳ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος*⁶.

Θεόφιλος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ

*Ρωμαίων*⁷.

*...Θεοφίλου ἐν Χ(ριστῷ) αὐτοκράτορος*⁸.

*Πύργος Θεοφίλου καὶ Μιχαὴλ πιστῶν ἐν Χ(ριστῷ) αὐτοκρατόρων*⁹.

Ἐπὶ τειχῶν πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας:

*Πύργος Μιχαὴλ μεγάλου βασιλέως ἐν Χ(ριστῷ) αὐτοκράτορος ἔ(ει)
,ςτξε' (= ἔτ. 856/857)*¹⁰.

1. Διὰ τὴν προσθήκην τοῦ ὄρου *Ρωμαίων* εἰς τὸν ἐπίσημον τίτλον τοῦ βυζαντι-
νοῦ αὐτοκράτορος πλὴν τῆς βιβλιογραφίας παρὰ G. Ostrogorsky, *Histoire*
de l'état byzantin (γαλλ. μετάφρ. J. Guillaud), Paris 1956, σ. 228, σημ. 2,
βλ. καὶ F. Dölger, *Europas Gestaltung im Spiegel der fränkisch-byzantini-*
schen Auseinandersetzung des 9. Jahrhunderts ἐν F. Dölger, *Byzanz und*
die europäische Staatenwelt, Ettal 1953, σ. 215 καὶ σημ. 21.

2. *Corpus Inscriptionum Graecarum*, τ. IV, Berolini 1877, ἀρ. 8672.

3. Ἄρ. 8673.

4. Ἄρ. 8674.

5. Ἄρ. 8675.

6. Ἄρ. 8676.

7. Ἄρ. 8677.

8. Ἄρ. 8679.

9. Ἄρ. 8678.

10. Ἐκ Σμύρνης. Παρὰ H. Grégoire, *Recueil des inscriptions grecques*
chrétiennes d'Asie Mineure, Paris 1922, ἀρ. 82 bis.

*Πύργος Μ[ι]χαὴλ μεγάλου βασιλέως ἐν Χ(ριστ)ῶ αυτοκράτορος*¹.

*Πύργος Μιχαὴλ μεγάλου βασιλέως ἐν Χ(ριστ)ῶ α[ὐ]τοκράτορος ἔτους ,στξς' (= 857/858)*².

¹ Ἐκ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας σημειῶ τὰς κάτωθι ἕξ ἐπισήμων κειμένων μαρτυρίας.

Πρακτικὰ συνόδου ἔτ. 879/880: *Βασίλειος αυτοκράτωρ ἐν Χριστῶ πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων*³.

² Ἐπίσημος ἐπιγραφή ἐπὶ τοῦ τείχους Κωνσταντινουπόλεως: *Πύργος Βασ(ι)λείου κ(αί) Κωνσταντίνου ἐν Χ(ριστ)ῶ αυτοκράτ(ο)ρ(ων)*⁴.

³ Ἐπίσημος ἐπιγραφή ἐπὶ πύλης τοῦ παραθαλασίου τείχους Θεσσαλονίκης ἔτ. 904: *...ἐπὶ Λέον(τος) κ(αί) Ἀλεξάνδρου τῶν ἀπταδέλφω(ν) κ(αί) αυτοκράτορω(ν) καὶ φιλοχρίστω(ν) ἡμῶν βασιλέων*. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν μνημονεύονται προσέτι ὁ οἰκουμηνικός πατριάρχης [Νικόλαος], ὁ στρατηγὸς Θεσσαλονίκης βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος Λέων ὁ Χατζιλάκης καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἰωάννης⁵.

Νεαρὰ ἔτ. 922: *Ρωμανοῦ καὶ Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου τῶν φιλοχρίστων καὶ αυτοκρατόρων μεγάλων βασιλέων*⁶.

1. Ἐκ Νικαίας. CIG, IV, ἀρ. 8670, 8671, 8672 = A. M. Schneider-W. Karnapp, Die Stadtmauer von Iznik (Nicaea), Berlin 1938, σ. 51, ἀρ. 36.

2. Ἐκ Νικαίας. CIG, IV, ἀρ. 8669 (ἔνθα ὁμως τὸ ἔτος ἀποδίδεται ἐσφαλμένως: ,στξς') = A. M. Schneider-K. Karnapp, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 52, ἀρ. 36. Ἐπιγραφή ἐπὶ πύργου τοῦ τείχους Σμύρνης ἀντιγραφείσα αὐτόθι τῷ 1676 ὑπὸ Fr. Vernon ἐδημοσιεύθη ὑπὸ B. D. Meritt, The epigraphical notes of Francis Vernon ἐν Hesperia, Supplementum, τ. VIII (1949), σ. 218 ἐκ τοῦ σχεδιάσματος τοῦ πρώτου, δι' ὃ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπαλήθευσις τοῦ κειμένου, περὶ εἰς τινα σημεία δὲν ἀνεγνώσθη, νομίζω, ἰκανοποιητικῶς. Μαρτυρεῖται ἀνεγερῆσις πύργου « ἐπὶ Κ(ων)σταντίνου μεγάλου βασιλέως κα[ι] (α) αυτοκράτορος » ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἔνδειξις χρονολογήσεως. Ὁ πύργος χαρακτηρίζεται ὡς « (ὁ) κτηνάρης », ὑπενθυμίζων σχετικῶν ἔκφρασιν ἐπὶ ἐπιγραφῆς τῶν τευχῶν Νικαίας, ἔνθα ἀπαντᾷ « πύργος κεντινάρ(ος) » (CIG, IV, ἀρ. 8664 = A. M. Schneider κλπ., ἀρ. 29), δι' ὃ νομίζω ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Σμύρνης θὰ ἔδει νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ γραφή: *πύργος κεντινάρης*. Οἱ ἐν τῇ ἀμέσως ἀνωτέρω παραπεμπόμην ἐπιγραφῇ μνημονούμενοι αυτοκράτορες Λέων καὶ Κωνσταντίνος ταυτίζονται, νομίζω ὀρθῶς, ὑπὸ τῶν τελευταίων ἐκδοτῶν πρὸς τοὺς Λέοντα Γ' καὶ Κωνσταντίνου Ε'.

3. Mansi, τ. XVII A, στ. 517.

4. B. Meyer-Plath-A. M. Schneider, Die Landmauer von Konstantinopel, 2. reil, Berlin 1943, ἀρ. 23.

5. S. p. Lambros, Leo and Alexander als Mitkaiser von Byzanz ἐν Byzantinische Zeitschrift, τ. 4 (1895), σ. 98 = Μ. Δημίτσια, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φηγεγμένους καὶ μνημείους σωζομένους, τ. Α', Ἀθήνησι 1896, ἀρ. 622.

6. K. E. Zachariæ, Jus Græcoromanum, III, coll. III, ἀρ. 2 (= Regesten, ἀρ. 595).

Νόμισμα ἔτ. 912-913: Ἐλέξανδρος ἐν Χ(ριστῶ) αὐτοκρα(άτωρ) πιστὸς εὐσεβ(ής) βασιλ(εὺς) Ρωμ(αίων)¹.

Ἐπίσημος ἐπιγραφή ἐπὶ παραθαλασίου πύργου τοῦ τείχους Κωνσταντινουπόλεως ἔτ. 976-1025: Χρ[ιστὸς] Π[ύργος] Βασιλί[φου] καὶ [Κ]ονσταντίν[ου] ἐν Χρ[ιστῶ] πιστ[ῶ]ν [αὐ]τοκρατόρ[ω]ν εὐσεβεῖς βασιλεῖς Ρομῶν. Χρ[ιστὸς] Νικᾶ².

Ἐπίσημος ἐπιγραφή ἐπὶ τοῦ Ἐπταπυργίου εἰς τὸ ἀκροῖον τεῖχος τῆς πόλεως: Πύργος Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου πιστῶν ἐν Χ[ριστῶ] αὐτοκρατόρων εὐσεβεῖς βασιλεῖς Ρομῶν (ἔτ. 976-1025)³.

Οὐχὶ ἐπίσημος προελεύσεως, ἀλλὰ σύγχρονοι καὶ αὐθεντικαὶ εἶναι προσεῖται αἱ ἀκόλουθοι μαρτυρίαι.

Ἐγγραφον ἔτ. 897: Ἐπὶ βασιλείας τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θε(ω)ψηφῆστων πανσόφων εἰρω(ποιῶν) μ(ε)γ(άλ)ων καὶ αὐτοκρατόρων βασιλέων ἡμῶν καὶ τῆς ὅλης οἰκουμένης Λέωντ(ος) καὶ Ἀλεξάνδρ(ου) τῶν πορφυρογεννήτων αὐγούστων⁴.

Ἐπιγραφή κτιτορικῆ ναοῦ ἀνεγερθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλικῆς στρατώρος καὶ δρογγαρίου Γρηγορίου εἰς πόλιν τῆς Γαλατίας ἐν ἔτει 897 ...ἐπὶ Λέωντος καὶ Ἀλεξάνδρου μεγάλων ἡμῶν βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων⁵.

Πιστεύω ὅτι εἰς πάσας τὰς ἀνωτέρω ἐκ τῶν χρόνων τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἐπίσημος προελεύσεως μαρτυρίας τὸ νομικὸν περιεχόμενον τοῦ ὄρου αὐτοκράτωρ, πιστὸς βασιλεὺς εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ, ἀπολύτως ἠκριβωμένον καὶ καθωρισμένον, μὴ διαφέρον εἴτε οἱ δηλούμενοι εἶναι εἰς εἴτε πλείονες ταυτοχρόνως. Οὐτε πιστεύω ὅτι ἡ ἀκριβολόγος αὐτοκρατορικῆ γραμματεία, τὰ ἐπίσημα νομισματοκοπεῖα καὶ οἱ ἐπιφορτισμένοι νὰ διαωνίσουν ἐπὶ τῶν μνημείων τὴν φροντίδα τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τὴν ἀνανέωσιν τῶν τειχῶν τῶν πόλεων, δηλ. ἀνώτατοι κρατικοὶ λειτουργοὶ θὰ ἠγνόουν τὴν ἐπίσημον ὀρολογίαν καὶ ὅλοι ἀπὸ κοινοῦ θὰ ἐχρησιμοποιοῦν ἐσφαλμένην. Τοῦ-

1. N. A. M u s s o v, Une monnaie d'argent de l'empereur Alexandre ἐν Byzantion, τ. 6 (1931), σ. 99-100.

2. B. P a c e, Per la storia dell'archeologia italiana in Levante ἐν Annuario della R. Scuola archeol. in Atene, τ. III (1916-1920), σ. 249.

3. CIG, IV, ἀρ. 8701 = B. M e y e r - P l a t h und A. M. S c h n e i d e r, ἐνθ' ἀνωτ., ἀρ. 1.

4. G. R o i l l a r d - P. C o l l o m p, Actes de Lavra, τ. I (897-1178), Paris 1937, ἀρ. 1. Πρβλ. F. D ö l g e r, Zur Textgestaltung der Lavra - Urkunden ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 39 (1939), σ. 49-50. Εἰς ἀντίγραφον χρυσοβούλλου διὰ τὴν μονὴν τῆς Λαύρας (Actes de Lavra, ἀρ. 7) δὲν εἶμαι πεπεισμένη ὅτι ἀπεδόθη πιστῶς ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως ἢ ὑπογραφῆ τοῦ πρωτοτύπου. Εἰς τὸ ἀντίγραφον ἔχει οὕτως: Βασίλειος καὶ Κωνσταντίνος ἀδελφοὶ ἐν Χ(ριστῶ) τῶ Θεῷ πιστοὶ βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορες Ρωμαίων οἱ πορφυρογεννητοί.

5. CIG, IV, ἀρ. 8690.

ναντίον ἢ ὑπαρξίς ὄλων αὐτῶν τῶν σχεδὸν συγχρόνων μαρτυριῶν, ἐνισχυμένων καὶ ἐξ ἄλλων ὀλιγώτερον σαφῶν ἢ οὐχὶ τόσον αὐθεντικῆς προελεύσεως¹, καθιστᾷ ἀσφαλὲς κατ' ἐμὲ τὸ συμπέρασμα :

α') Ὅτι τὸ βραδύτερον ἀπὸ τῆς ἀνόδου τῆς μακεδονικῆς δυναστείας εἰσήχθη εἰς τὴν ἐπίσημον ὀρολογίαν ὁ ὄρος *αὐτοκράτωρ*, ἀναπτυχθεὶς εἰς τὸν πλήρη τίτλον κατὰ τοὺς λοιποὺς χρόνους τῆς μακεδονικῆς δυναστείας: *αὐτοκράτωρ ἐν Χριστῷ πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων*, καὶ

β') Ὅτι ἐπῆλθε διαφοροποιήσις τῆς νομικῆς θέσεως τοῦ κατέχοντος τὸν τίτλον τοῦ *αὐτοκράτορος βασιλέως* ἀπὸ τοῦ φέροντος τὸν τίτλον τοῦ ἀπλοῦ *βασιλέως*.

Ὅπου εἰς τὰ ἐπίσημα κείμενα τῆς περιόδου τῆς μακεδονικῆς δυναστείας οἱ μνημονεύμενοι ἡγεμόνες χαρακτηρίζονται ὡς αὐτοκράτορες, εἴτε εἶναι εἰς εἴτε πλείονες ταυτοχρόνως, τότε ἅπαντες οὗτοι κατέχουν τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα καὶ τὰ αὐτὰ δικαιώματα εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἐξουσίας². Οἱ ἄνωτέρω ἔχουν ἀναδειχθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ πρωτοκόλλου συμφώνως πρὸς τοὺς αὐτοὺς κανόνας καὶ εἶναι ἀπολύτως ἰσότιμοι μεταξύ των.

Ἐνῶ ὅμως αἱ σχετικῶς πολυάριθμοι, ποικίλης δὲ προελεύσεως μαρτυρίαι, αἱ δικαιονομοσαὶ ὡς φρονῶ ἀπολύτως τὰς ἀπόψεις μου, θὰ ἔδει νὰ ἀντικρουσθῶν μὲ ἄλλας τῆς αὐτῆς ἀξίας, βεβαιούσας τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ἀντιφρονούντων, ἀπορρίπτονται ὑπὸ τῶν τελευταίων, αἱ μὲν ὡς σφάλματα τῆς παραδιδούσης τὴν πληροφορίαν ἀρίστης πηγῆς, αἱ δὲ ὡς ἐκφράσεις κολακευτικοῦ χαρακτῆρος καὶ αἱ τρίται ἄνευ οὐδενὸς ἐπιχειρήματος.

Καίτοι εἰς τὸ βιβλίον μου διὰ μακρῶν ἀνέλυσα τὰ σχετικὰ χωρία, ἀναγκάζομαι νὰ ἐπανεέλθω εἰς τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν διὰ νὰ ἀποδείξω ὅτι κατὰ τὴν μέσην περίοδον καὶ ἐξῆς ὑπάρχουν συμβασιλείαι, κατὰ τὰς ὁποίας πάντες οἱ συνάροντες εἶναι ἰσότιμοι μεταξύ των³, ἀνηγορευμένοι κατὰ τὸ αὐτὸ

1. Π.χ. τὰ χωρία ἐκ τοῦ βίου τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου (ἀνωτ., σ. 476). Εἰς τὸν γνωστὸν κατάλογον τῶν ἀξιωμάτων τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς τὸν ὑπὸ V. Benešević ἐκδοθέντα ἅπαντὰ: Ὁ βασιλεὺς ὁ αὐτοκράτωρ καθέζεται μέσον καὶ ἐνθεν καὶ ἐκεῖθεν καθέζονται οἱ ἄλλοι βασιλεῖς. *Εκδ. V. Benešević, Die byzantinischen Ranglisten nach dem Kletorologion Philothei (De Cer. I. II, c. 52) und nach den Jerusalem Handschriften zusammengestellt und revidiert ἐν Byzant. Neugriech. Jahrbücher, τ. 5 (1926/1927), σ. 114. Βλ. εἰς τὸ βιβλίον μου, σ. 92 τὰ χωρία περὶ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Βασιλείου Α' ὡς βασιλέως τὴν 26 Μαΐου 866 καὶ ὡς αὐτοκράτορος τὴν 23 Σεπτεμβρίου 867.

2. Ἄς μοὶ ἐπιτραπῆ νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι νομικῶς εἶναι διάφορον τὸ τίς δικαιούται εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἐξουσίας καὶ τὸ τίς ἐν τῇ πράξει ἀσκεῖ ταύτην, καὶ ὅτι ἡμᾶς ἐνδιαφέρει τὸ πρόβλημα τίς ἢ τίνας δικαιούνται εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἐξουσίας.

3. Ρητὴ εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, Ἱστορία (ἐκδ. de Boor), σ. 27, καθ' ἣν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος εἶχεν ὀρίσει εἰς τὴν διαθήκην του «Κωνσταντῖνον καὶ Ἡράκλειον τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ βασιλεῖς ἰσότημονες εἶναι...».

πρωτόκολλον καὶ δικαιοῦμενοι πάντες ἐξ Ἰσου εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας.

Εἰς τὰ πρακτικά τῆς συνόδου ἔτ. 879/880 ἀναγράφεται εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης καὶ πέμπτης συνεδρίας ἡ εὐφημία, ἡ λεχθεῖσα ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς συνόδου, ἔχουσα ὡς ἑξῆς : *Πολλὰ τὰ ἔτη τῶν βασιλέων. Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου μεγάλων βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων πολλὰ τὰ ἔτη. Εὐδοκίας τῆς εὐσεβεστάτης ἀγούστης πολλὰ τὰ ἔτη. Στεφάνου τοῦ πορφυρογεννήτου καὶ θεοπροβλήτου συγκέλλου πολλὰ τὰ ἔτη. Ἰωάννου καὶ Φωτίου τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν πολλὰ τὰ ἔτη*¹.

Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ F. Dölger καὶ τῶν συμμεριζομένων τὰς ἀποφύσεις του οἱ τρεῖς ἡγεμόνες Βασίλειος Α' καὶ οἱ δύο υἱοὶ του Λέων καὶ Ἀλέξανδρος², δὲν εἶναι ἰσότιμοι αὐτοκράτορες, ἡ δὲ ἐνταῦθα μνεῖα καὶ τῶν τριῶν εἰς μίαν ἐνότητα καὶ ἡ εὐφημία τῶν τριῶν ὡς αὐτοκρατόρων ὀφείλεται εἰς βραχύλογον διατυπῶσιν³. Θά μοι ἐπιτραπῆ νὰ παρατηρήσω ὅτι τὸ πρακτικὸν ἀποδίδει τὰ λεχθέντα εἰς ἐπίσημον συνεδριάσειν ἀναλυτικῶς παρέχον τὰς εὐφημίας ὅλων τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ὥστε θεωρῶ τελείως ἀσυμβίβαστον τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς τῆς βραχυλόγου διατυπώσεως μόνον διὰ τὰς εὐφημίας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὰ κορυφαῖα πρόσωπα τῆς βυζαντινῆς ἱεραρχίας.

Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ διὰ τὴν ἐν Βασ. Τάξει II 43 β (σ. 65015·65112) κατακεχωρισμένην «*παρὰ τῶν Σάρδων ἀδομένην ἐνφημίαν τοῖς βασιλεῦσιν*», ἔχουσαν οὕτως⁴ : *Χριστὸς νικᾷ, Χριστὸς βασιλεύει — Χριστὸς φνάξει τὸν βασιλέα — πολλὰ τὰ ἔτη τῶν βασιλέων — ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα μεγάλων βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων πολλὰ τὰ ἔτη — θεοπροβλήτων βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη — θεοστηρίκτων βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη — εἰρηνοποιῶν βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη — πλουτοποιῶν βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη — νιὲ Θεοῦ συμβασιλευσον αὐτοῖς. νιὲ Θεοῦ, χάρισαι ἡμῖν αὐτοῦς — νιὲ Θεοῦ, ζώην αὐτοῖς δώρησαι — νιὲ Θεοῦ τοὺς χρόνους αὐτῶν πλήθυνε· αὔξει ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν — αὔξει ἡ βασιλεία τῶν Ρωμαίων — ὁ δεῖνα τοῦ ἀγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου πολλὰ τὰ ἔτη — τῆς ἱερᾶς συγκλήτου πολλὰ τὰ ἔτη — τοῦ φιλοχρίστου στρατοῦ πολλὰ τὰ ἔτη — στερεώσει ὁ Θεὸς τὴν πίστιν ἡμῶν. — στερεώσει ὁ Θεὸς τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν — ἡμεῖς δοῦλοι τῶν βασιλέων — πολυχρόνιον ποιήσει ὁ Θεὸς τὴν ἀγίαν βασιλείαν σας εἰς πολλὰ ἔτη.*

1. Mansi, τ. XVII A, στ. 393, 512.

2. Ὁ πρωτότοκος Κωνσταντῖνος μόλις εἶχεν ἀποθάνει, τὴν 3ην Σεπτεμβρίου 879.

3. F. Dölger ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 33 (1933), σ. 141 καὶ τ. 36 (1936), σ. 133 ἐπ. καὶ νῦν ἐν τοῦ αὐτοῦ, Byzantinische Diplomatiek [1956], σ. 114 ἐπ. Ἐπὶ τῆς θεωρίας ταύτης τῆς βραχυλόγου διατυπώσεως βλ. καὶ σ. 94 καὶ 136-138 τοῦ βιβλίου μου.

4. Παραλείπω μόνον τὴν ἀναγραφὴν τῆς λέξεως «*λαὸς*», ἣτις προηγείται εἰς ἐκάστην φράσιν τῆς εὐφημίας.

Θεωρῶ ἀπίθανον ὅτι τὸ μόνον σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐφηρμοῦντο ἡ ἀρχὴ τῆς βραχυλόγου διατυπώσεως θὰ ἀφεώρα τὴν ἰδιότητα τῶν δύο ἡγεμόνων, ἐνῶ τὰ λοιπὰ ὄργανα τῆς πολιτείας (πατριάρχης, στρατός, σύγκλητος) εὐφημοῦνται κεχωρισμένως. Ἐξ ἄλλου εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ περιεχόμενον τῶν εὐφημιῶν συνίσταται εἰς τὴν ἐπανάληψιν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τῶν αὐτῶν εὐχετηρίων καὶ ὑμνητικῶν λέξεων. Πῶς λοιπὸν αἱ δηλωτικαὶ τῶν εὐχῶν φράσεις οὐ μόνον δὲν περικόπτονται ἀλλὰ περιέχονται δις ἢ τρις εἰς τὴν αὐτὴν εὐφημίαν καὶ μόνον διὰ τὴν δῆλωσιν τῆς διαφόρου νομικῆς θέσεως τῶν συμβασιλέων θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο βραχύλογος διατύπωσις ; Κατ' ἐμὲ οἱ εὐφημούμενοι ἐνταῦθα δύο ἡγεμόνες εἶναι ἀμφότεροι αυτοκράτορες, εὐρίσκω δὲ πιθανὴν τὴν ταύτισιν των μὲ τοὺς Λέοντα Γ' καὶ Ἀλέξανδρον, διότι εἰς τὴν ἀνωτέρω εὐφημίαν δὲν γίνεται μνεῖα οὔτε αὐγούστης οὔτε πορφυρογεννήτων. Συμφώνως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς Βασιλείου Τάξεως ἀρχὴν, ὅπως τὰ καταχωριζόμενα πρωτόκολλα πλησιάζουν σχετικῶς περισσότερον πρὸς τὸν χρόνον τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου (περὶ τὸ 959), ἡ πλέον πρόσφατος ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ σύνθεσις τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας συμπίπτει μὲ τὴν ὑπὸ τῆς εὐφημίας παρουσιαζομένην εἶναι ἡ βραχεῖα περίοδος ἀπὸ τοῦ θανάτου τῆς Θεοφανοῦς (10 Νοεμβρίου 897), πρώτης συζύγου τοῦ Λέοντος Γ', καὶ μέχρι τοῦ γάμου αὐτοῦ μετὰ τῆς Ζωῆς Ζαούτζαινας (898), ὅτι ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια ἀπετελεῖτο μόνον ἐκ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τῶν δύο ἀδελφῶν¹. Σημειωτέον ὅτι πρόσθετον ἐπιχείρημα διὰ τὴν ταύτισιν τῶν αυτοκρατόρων τοῦ κεφ. 43 β πρὸς τοὺς Λέοντα Γ' καὶ Ἀλέξανδρον ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον Π 44 ἀναφέρεται εἰς συμβάν ἐκ τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Γ' : τὸν ἐξοπλισμὸν τοῦ στόλου διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης τῷ 911². Εἶναι σὺνήθης δύο ἢ τρία συνεχόμενα πρωτόκολλα τῆς Βασ. Τάξεως νὰ ἀναφέρωνται εἰς γεγονότα τῆς αὐτῆς βασιλείας.

Εἰς τὰ πρακτικὰ πάλιν τῆς συνόδου 879/880 μαρτυρεῖται ὅτι οἱ μετέχοντες τῆς συνόδου μητροπολιταὶ παρεκάλεσαν, ὅπως τὰ πρακτικὰ ὑπογρά-

1. Ἐκ τῶν ἐρευνῶν τοῦ W. O h n s o r g e : Zur Frage der Töchter Kaiser Leo's VI ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 51 (1958), σ. 78-81 διαπιστοῦται ὅτι κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα οὐδεμία τῶν θυγατέρων τοῦ Λέοντος Γ' ἐκ τῆς Θεοφανοῦς ἐπέζη. Ἡ ὑπαρξις τῆς Ἄννης, γεννηθείσης ἐκ τῶν ἐξωγάμων σχέσεων τοῦ Λέοντος μετὰ τῆς Ζωῆς Ζαούτζαινας κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ W. O h n s o r g e περὶ τὸ 890, οὐδεμίαν ἀσκέϊ ἐπίδρασιν διὰ τὸ περιεχόμενον τῆς εὐφημίας. Μέχρι τῆς νομιμοποιήσεως τῶν σχέσεων τῶν γονέων τῆς δὲν ἠδύνατο ἡ Ἄννα νὰ καταλέγηται μετὰ τῶν νομίμων τέκνων τοῦ αυτοκράτορος καὶ συνεπῶς νὰ περιλαμβάνηται εἰς εὐφημίαν.

2. Διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν βλ. R. J. H. J e n k i n s, The date of Leo VI's Cretan expedition ἐν Προσφορᾷ εἰς Στ. Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 277-281.

πουν καὶ οἱ τρεῖς συνάροντες¹ διεσώθη ὁμως πλήρως ὁ τύπος τῆς ὑπογραφῆς μόνου τοῦ Βασιλείου², ἐνῶν περὶ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ Ἀλεξάνδρου ἀναγράφεται εἰς τὰ πρακτικά : *ὁμοίως καὶ τὰς τῶν ἄλλων ὑπογραφὰς ἀπαρλλάκτως ἐχούσας*³, μαρτυρίαν ἣν ὁ B. Sinogowitz σχολιάζει διὰ τῶν ἐξῆς : Die unveränderte (ἀπαρλλάκτως) Wiedergabe der drei kaiserlichen Unterschriften erstreckte sich kaum auf das Wort αὐτοκράτωρ⁴. Δὲν διευκρινίζει ὁμως, πόθεν συνάγει ὅτι τὸ «ἀπαρλλάκτως» δὲν περιελάμβανε καὶ τὴν λέξιν «αὐτοκράτωρ». « Ἀπαρλλάκτως » εἰς τὴν ἑλληνικὴν σημαίνει « καθ' ὅλα ὅμοια », συνεπῶς ἡ λέξις ἀναφέρεται εἰς ὅλον τὸ κείμενον τὸ βεβαιούμενον διὰ τῆς ὑπογραφῆς, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ τύπου αὐτῆς, κατὰ συνείπειαν καὶ εἰς τὴν λέξιν «αὐτοκράτωρ»⁵.

Τὴν ἴλιαν σαφῆ μαρτυρίαν τοῦ Φιλοθέου, σ. 78019 (= Bury, σ. 17434) :

1. Mansi, τ. XVII A, στ. 517 : *Οἱ ἀγιώτατοι μητροπολίται εἶπον... δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμεν τὴν ἁγίαν αὐτοῦ καὶ ὑψηλὴν βασιλείαν, ὅπως διὰ τῆς οἰκείας αὐτοῦ ὑπογραφῆς ἀποδέξῃται καὶ ἐπισφραγίσῃ πάντα τὰ ἐν τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ τελεσθέντα. καὶ λαβὼν Βασίλειος ὁ φιλόχριστος βασιλεὺς οἰκεία χειρὶ ὑπεσημίνατο... ἡ ἁγία σύνοδος πάλιν εἶπε· δεόμεθα μὴ μόνον τὸν ὑψηλὸν καὶ μέγαν βασιλέα ἡμῶν δι' ὑπογραφῆς τὰ τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ συνόδῳ βεβαιώσαι, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεοφρονήτους καὶ θεοφορηήτους κλάδους αὐτοῦ, τοὺς μεγάλους καὶ ἀγίους βασιλεῖς ἡμῶν καὶ δὴ καὶ τὸν πορρογενήτην Στέφανον τὸ πνευματικὸν τέκνον τῆς ἐκκλησίας ὁμοίως ὑποσημίνασθαι.*

2. Μετὰ οὖν τὸ ὑπογράψαι πάντα, λαβὼν Θεοφάνης ὁ εὐλαβέστατος διάκονος καὶ ἐπισκεπτήτης ἀνέγνω. Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος Βασίλειος αὐτοκράτωρ ἐν Χριστῷ πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων, ταύτῃ τῇ ἁγίᾳ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ κατὰ πάντα συμφωνῶν, ἐπί τε τῇ ἐπικνώσει καὶ ἐπισφραγίσει τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς ζ' συνόδου καὶ ἐπὶ τῇ ἐπικνώσει καὶ ἐπιβεβαιώσει Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ πνευματικοῦ ὑπεργατρὸς καὶ ἀποβολῆ πάντων τῶν κατ' αὐτοῦ γραφέντων ἢ λαληθέντων ἰδιοχειρῶς πύργων. ὁμοίως καὶ τὰς τῶν ἄλλων ὑπογραφὰς ἀπαρλλάκτως ἐχούσας. Mansi, τ. XVII, A στ. 517.

3. Mansi, τ. XVI, IA στ. 517.

4. B. Sinogowitz, ἐνθ' ἄνωκ., σ. 493, σημ. 21.

5. Εἰς ἐπιστολὴν τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας πρὸς τὸν Βασίλειον Α' λέγεται : *αὐτὸς (sc. ὁ Θεὸς) κρατήσῃ τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς σου (sc. Βασιλείου Α')* καὶ τῶν σῶν υἱῶν καὶ συναυτοκρατόρων. Mansi, XVII A, στ. 432. Οἱ ἀντιφρονούντες οὐδεμίᾳ προσοχῆς ἀξιοῦν τὴν ἀνωτέρω ἐξ ἐπισήμου πατριαρχικοῦ ἐγγράφου προερχομένην μαρτυρίαν. Ἐς σημειωθῆ προσέτι ὅτι εἰς τὴν αὐθεντικοῦ χαρακτῆρος ἐπικεφαλίδα τοῦ Προχείρου Νόμου οἱ συνάροντες σαφῶς δηλοῦνται διὰ τῶν ἰδίων τίτλων : *Ἐν ὀνόματι τοῦ δεσπότην Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν αὐτοκράτορες, καίσαρες Βασίλειος, Κωνσταντίνος καὶ Λέων εὐτυχεῖς, εὐσεβεῖς, ἐνδοξοὶ νικηταὶ τροπαιοῦχοι, ἀεισέβαστοι, πιστοὶ αἰγυσοῖ.* Ἐκ τοῦ νεωστὶ ἀνακαλυφθέντος κώδικος τῆς μονῆς Νικάνορος ἐγνώσθη ὅτι ὁ Πρόχειρος Νόμος < ἐξεφωνήθη μὲν Δεκεμβρίῳ α' ἰνδ. 5' ἔτους 571α' > (= 872). Βλ. Δ. Γκίνη, 'Ο ὑπ' ἀρ. 121 κώδιξ τῆς μονῆς Ἀγ. Νικάνορος (Ζαβόρδας) καὶ δύο χρονολογίαι : τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων καὶ τοῦ Προχείρου νόμου ἐν Ἐπετηρίδι Ἐταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, τ. 30 (1960), σ. 351 - 352.

τῇ δ' ἐπαύριον (= 30ῆ Ἀυγούστου, ἐπομένη τῆς ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλείου Α') ἐκτελεῖται διὰ δεξίμου ἢ ἐν Χριστῷ αὐτοκρατορία τῶν πιστῶν βασιλέων Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου, βεβαιῶσαν ρητῶς ὅτι ἐορτάζεται τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἢ αὐτοκρατορία ἤτοι ἢ ἐπέτειος τῆς ἀναλήψεως τῆς ἐξουσίας ὑπὸ τῶν δύο ἀδελφῶν ὡς αὐτοκρατόρων, ὁ F. Dölger θεωρεῖ ὀφειλομένην εἰς παραδρομὴν τοῦ Φιλοθέου¹. Ὡς ἐπιχείρημα ἐπικαλεῖται ὅτι τὰ ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἐορτῆς ταύτης (δηλ. τῆς αὐτοκρατορίας) διανεμόμενα ὑπὸ τοῦ Λέοντος δῶρα διέφερον σημαντικῶς εἰς ἀξίαν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου διδομένων, ὡς αὐτὸς οὕτως ὁ Φιλόθεος μαρτυρεῖ.

Ἐπιμελεστέρα, ἐν τούτοις ἀνάγνωσις τοῦ ἐθιμοτυπικοῦ κειμένου οὐ μόνον ἀνατρέπει τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Γερμανοῦ ἔρευνητοῦ, ἀλλ' ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ὑποτιθέμενον σφάλμα οὐδαμῶς βαρύνει τὸν Φιλόθεον. Ὁ εἰδικὸς οὗτος ἐπὶ τῆς ἐθιμοτυπίας ὑπάλληλος κατὰ τὴν περαιτέρω ἔκθεσιν τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ τηρουμένου κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς αὐτοκρατορίας λέγει ὅτι οἱ προσκεκλημένοι κύκλω γὰρ χορεύοντες μετὰ χρυσῶν θωρακίων τοὺς ἐπαινοὺς πλέκονσι τῶν εὐσεβῶν δεσποτῶν καὶ ὅτι δίδοται πᾶσιν φιλοτιμίας δῶρον χρυσοῦ λίτρας 15², ὁμιλεῖ δηλ. περὶ δωρεᾶς ἀνερχομένης εἰς 16 λίτρας χρυσοῦ καὶ παρεχομένης κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς ἐπετείου τῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ τῶν δύο ἀδελφῶν, ἄνευ ἄλλης τινὸς διακρίσεως.

Εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ κεφαλαίου — γεγονός τὸ ὁποῖον φαίνεται παρέσυρε τὸν F. Dölger νὰ γράψῃ ὅτι πρόκειται περὶ «*Schilderung derselben Feier*»³ — ὁ Φιλόθεος ὁμιλεῖ περὶ ἐτέρας ἐορτῆς, ἀπεχούσης τῆς ἐπετείου τῆς αὐτοκρατορίας, μῆνας δλοκλήρους, τῆς ἐορτῆς δηλονότι τῶν βρουμαλίων. Ὁ εὐσυνείδητος ἀτρκιλικὴς γράφει: ἐπὶ δὲ τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου τελοῦνται τὰ βρουμάλια τῶν δεσποτῶν, καὶ τελουμένου ἐφ' ἑκάστου κλήσει τοῦ ἐσπερίου φωτοφανοῦς σαξίμου δίδονται ἀποκόμβια τάδε: ἐπὶ μὲν τοῦ βρουμαλίου Λέοντος τοῦ φιλοχρίστου δεσπότη χρυσοῦ λίτρας κ'· ἐπὶ δὲ τοῦ ἐπτηροῦς Ἀλεξάνδρου ἀγούστου χρυσοῦ λίτρας ι'· ἐπὶ δὲ τῆς εὐσεβοῦς Ζωῆς ἀγούστου χρυσοῦ λίτρας η'⁴. Ρητῶς δηλοῦται ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἐορτῆς τῶν βρουμαλίων. Οἱ Βυζαντινοὶ συνεχίζοντες ρωμαϊκὴν παράδοσιν ἐώρταζον αὐτὰ ἀπὸ 24ης Νοεμβρίου μέχρι 17ης Δεκεμβρίου καθ' ἕκαστον ἔτος, ἐν συνδυασμῷ πρὸς

1. F. Dölger ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 36 (1936), σ. 134, σημ. 2. = Τοῦ αὐτοῦ, Byzantinische Diplomatiek [1956], σ. 115, σημ. 24.

2. Κλητορ. Φιλοθέου, σ. 780¹⁸ - 781¹³ (= Burg, σ. 174³⁴ - 175⁵).

3. F. Dölger ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 36 (1936), σ. 134, σημ. 2. = Τοῦ αὐτοῦ, Byz. Diplomatiek [1956], σ. 115, σημ. 24. Οὗτος παραπέμπει εἰς τὸ χωρίον Φιλοθέου Burg 175³⁰ = Βόννης 780,18 ἀλλὰ τοῦτο ὡς ἐδηλώθη ἀφορᾷ τὴν ἐορτὴν τῆς αὐτοκρατορίας. Ὑποθέτω ὅτι ὑπαινίσσεται τὸ ἔτερον χωρίον τοῦ Φιλοθέου Burg, σ. 175²⁷ = Βόννης 782¹⁵⁻²¹, καίτοι δὲν σημειοῖ τὴν ἀκριβῆ παραπομπήν.

4. Βόννης 782¹⁵⁻²¹ = Burg, σ. 175²⁷⁻³².

τὴν ὀνομαστικὴν τῶν ἐορτῶν κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον. Ἀντεστοίχει εἰς ἑκάστην τῶν ἡμερῶν τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήματος καὶ ἐν ψηφίῳ τοῦ ἀλφαβήτου οὕτως, ὥστε τὴν 24^{ην} Νοεμβρίου ἐώρταζον ἐκεῖνοι ὧν τὰ ὀνόματα ἤρχιζον ἐκ τοῦ ψηφίου Α, τὴν 25^{ην} Νοεμβρίου οἱ ἔχοντες ἀρχικὸν ὄνομα Β καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς¹. Εἰς τὰς ἀντιστοίχους λοιπὸν ἡμέρας ἐώρταζον ὁ Λέων (4 Δεκεμβρίου), ὁ Ἀλέξανδρος (24 Νοεμβρίου) καὶ ἡ Ζωὴ (29 Νοεμβρίου). Εἶναι πλέον ἢ προφανές ὅτι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει ὁ ἐορτασμός τῶν βρουμαλίων πρὸς τὴν ἐπέτειον τῆς αὐτοκρατορίας, ἣτις διὰ τοὺς αὐτοκράτορας Λέοντα Γ' καὶ Ἀλέξανδρον συνέπιπτε μὲ τὴν 30^{ὴν} Αὐγούστου. Συνεπῶς τὸ ὑπὸ τοῦ F. Dölger προβαλλόμενον ἐπιχείρημα τῆς διαφορᾶς τῆς ἀξίας τῶν ὑφ' ἑκάστου τῶν δύο ἡγεμόνων προσφερομένων δώρων κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς αὐτοκρατορίας καταπίπτει παντελῶς, ἀφ' οὗ ἡ παρατηρούμενη διαφορὰ ἀφορᾷ τὰς δωρεάς, τὰς παρεχομένας κατὰ τὰς ἐορτὰς τῶν βρουμαλίων καὶ οὐχὶ τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀναμφιβόλως διὰ τὴν δημοσίαν πολιτικὴν ζωὴν ἢ ὀνομαστικὴ ἐορτὴ ἔστω καὶ τοῦ αὐτοκράτορος ὑστερεῖ κατὰ πολὺ εἰς σημασίαν ἀπὸ τὴν ἐπέτειον τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον. Μία πιθανὴ ἐξήγησις διὰ τὴν διαφορὰν τῆς ἀξίας τῶν δώρων, τῶν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἐορτασμοῦ τοῦ Βρουμαλίου ἑκατέρου τῶν ἀδελφῶν διδομένων, δύναται, νομίζω, νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν πρεσβυγένειαν τοῦ Λέοντος ἔναντι τοῦ Ἀλεξάνδρου, δεδομένου ὅτι εἰς τὸν βυζαντινορωμαϊκὸν κόσμον ὁ πρωτότοκος κατέχει θέσιν ὑπεροχῆς ἐντὸς τῆς οἰκογενείας.

Ὅρισμένοι νεώτεροι ἐρευνῆται φαίνονται ἀποδίδοντες ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν προσωπιμίαν **μέγας βασιλεύς**, δεχόμενοι ὅτι δι' αὐτῆς ἐξαίρεται ὁ πρῶτος (κύριος) αὐτοκράτωρ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς μετ' αὐτοῦ συμβασιλεῖς εἴτε ὁ προσδιορισμὸς ἀπαντᾷ αὐτοτελῶς εἴτε κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸν **μικρὸν βασιλέα**. Κατ' ἐμὲ αἱ ἔννοιαι μέγας βασιλεὺς-μικρὸς βασιλεὺς οὐδεμίαν ἐμπεριέχουν νομικὴν διάκρισιν, ἢ δὲ χρῆσις τῶν εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς ἀπαντᾷ ὑπὸ τὰς ἀκολουθούς μορφάς:

1) Αὐτοτελὴς προσδιορισμὸς ἐν ὄσῃ ἢ πλειόνων συναρχόντων αὐτοκρατόρων ὡς «μεγάλων βασιλέων» εἰς ἐκδήλωσιν ἰδιαιτέρας τιμῆς, σεβασμοῦ, εὐλαβοῦς διαθέσεως ἐκ μέρους τοῦ λέγοντος ἢ τοῦ γράφοντος.

2) Εἰς κείμενα τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, κυρίως εἰπεῖν τὴν Βασ. Τάξιν καὶ τὸ Κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου, κατ' ἀντιδιαστολὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως πρὸς τὸν (ἢ τοὺς) μικρὸν βασιλέα (ἢ μικροὺς βασιλεῖς).

Ὁ F. Dölger, λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐπὶ ἐγγράφων, ἐπιγραφῶν ἢ

1. Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τ. Β', 1. Ἐν Ἀθῆναις 1948, σ. 25 ἐπ., 36 ἐπ. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐορτὴν ἀναφέρεται εἰδικὸν κεφάλαιον τῆς Βασ. Τάξεως II 18 (σ. 599²² - 607¹⁴).

ἄλλων κειμένων μνείας αυτοκρατόρων ὡς *μεγάλων βασιλέων*, ἐπαναλαμβάνει τὴν πολλὰκις ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηρικθεῖσαν ἄποψιν, καθ' ἣν in der Tat bis am Ende des XI. Jahrhunderts in allen Denkmälern die Bezeichnung αυτοκράτωρ und μέγας βασιλεὺς (in der Einzahl) ausschliesslich auf den Hauptkaiser angewendet wurden und dass αυτοκράτωρ auch in der Palaiologenzeit¹ nur unter bestimmten Bedingungen, nämlich durch freiwillige Verleihung seitens des Hauptkaisers auf den ersten Mitkaiser (und nur auf diesen) übertragen werden konnte². Οὕτως, ἐπικαλεῖται ἰδιωτικὸν ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1313, εἰς ὃ πάντες οἱ συνάρχοντες μνημονεύονται ὁρθῶς κατὰ τοὺς ἐπισήμους τίτλους των, ἀλλ' ὁ πρεσβύτερος τῶν συναυτοκρατόρων Ἀνδρόνικος Β' ἀποκαλεῖται *μέγας βασιλεὺς*³ καὶ θεωρεῖ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐξαίρεται ἡ θέσις τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἐναντι τοῦ συναυτοκράτορος υἱοῦ τοῦ Μιχαὴλ Θ'⁴.

Κατ' ἐμέ, ὁ συντάκτης τοῦ ἔγγραφου παλαιὸς ἀνώτερος ἀξιωματοῦχος, τιμηθεὶς ὑπὸ τοῦ αυτοκράτορος διὰ τοῦ εἰς τὴν ἀνωτέραν κλίμακα τῆς ἱεραρχίας ἀνήκοντος τίτλου τοῦ σεβαστοῦ⁵, ἠθέλησε νὰ ἐκδηλώσῃ ἰδιαιτέραν τιμὴν καὶ σεβασμὸν πρὸς τὸν πρεσβύτερον αυτοκράτορα καὶ προσέθηκεν εἰς τὸν ἐπίσημον ἐκεῖνου τίτλον καὶ τὴν προσφώνησιν *μέγας*, χωρὶς δι' αὐτῆς νὰ ὑπαινίσσεται καὶ νομικὴν διάκρισιν.

Εἰς ἕξαρσιν τοῦ πρεσβυτέρου Ἀνδρονίκου ὡς κυρίου αυτοκράτορος — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Μιχαὴλ Θ' καὶ ἐνδεχομένως τὸν Ἀνδρόνικον Γ' — θεω-

1. Διὰ τὴν θέσιν τοῦ συμβασιλέως κατὰ τοὺς Παλαιολογεῖους χρόνους βλ. κατωτέρω, σ. 495 ἑπ. καὶ τὰς σ. 186 - 189, 197 - 198, 214 - 226 τοῦ βιβλίου μου.

2. F. Dölger, Byzantinische Diplomatie [1956], σ. 114 - 115.

3. ...ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν εὐσεβεστάτων καὶ ἐκ θεοῦ ἐστ[εμ]μένον βασιλέων ἡμῶν Ἀνδρονίκου μεγάλου βασιλέως καὶ αυτοκράτορος Ρωμαίων Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου καὶ Εἰρήνης τῆς εὐσεβεστάτης ἀγούστης, Μιχαὴλ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως καὶ αυτοκράτορος Ρωμαίων Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου καὶ Μαρίας τῆς εὐσεβεστάτης ἀγούστης, Ἀνδρονίκου τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου. *Εκδ. P. Lemerle, Actes de Kutlums, Paris 1946, σ. 51 - 53. Διὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Μιχαὴλ Θ' εἰς αυτοκράτορα τὴν 21^{ην} Μαΐου 1294 καὶ βραδύτερον τοῦ υἱοῦ τούτου Ἀνδρονίκου (μετέπειτα αυτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ') εἰς βασιλεῖα βλ. τὰς σ. 186 - 189 τοῦ βιβλίου μου. Περὶ τοῦ ἔτους τῆς ἀναδείξεως τοῦ Ἀνδρονίκου (Γ') εἰς βασιλεῖα διαλαμβάνει ἰδιαιτέρον κεφάλαιον τῆς παρούσης μελέτης, τὸ ὅποιον θὰ περιληφθῇ εἰς τὸν προσεχῆ τόμον τοῦ μετὰ χειρὸς περιοδικοῦ.

4. F. Dölger, Das byzantinische Kaisertum in den Urkunden ἐν Τοῦ αὐτοῦ, Byzantinische Diplomatie κλπ. [1956], σ. 114.

5. Περὶ τοῦ τίτλου τοῦ σεβαστοῦ βλ. L. Brehier, Les institutions de l'empire byzantin, Paris 1949, σ. 55, 139, 142. Ὁ ἐκδότης τοῦ ὡς ἄνω ἔγγραφου λέγει περὶ ἑαυτοῦ: *πρὸ τινος ἤδη καιροῦ τὴν τοῦ σε(βαστοῦ) τιμὴν ἀπὸ τῆς ἐλεημοσύνης τοῦ κραταῖοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αἰ(θέντων) καὶ βασιλέως ἔχων... παρὰ P. Lemerle, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 51.*

ρεῖ ὁ F. Dölger¹ ὅτι σκοπεῖ ἡ ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Βεροῦας ἔτ. 1314/1315 μνεῖα τοῦ πρώτου ὡς τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου². Ἀλλ' ὅτι ἡ χρῆσις τῆς προσωνυμίας «μέγας βασιλεὺς» δὲν ἀποβλέπει εἰς νομικὴν διαφοροποίησιν — ἐνταῦθα τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἔναντι τῶν συναρχόντων του — ἀποδεικνύουν δύο ἕτεροι ἐπιγραφαί, ἐν αἷς οἱ μνημονευόμενοι ἡγεμόνες προσδιορίζονται ὡς «μεγάλοι βασιλεῖς», καίτοι δὲν εἶχον συναρχοντας. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν ἐκ τοῦ Ἀπριλίου 1059 μνημονεῖ τοῦ «Ἰσακίου μεγάλου βασιλέ(ως) καὶ αὐτοκράτο(ος) Ρωμαίων τοῦ Κομνηνοῦ κ(αί) Δικατερίνης τῆς εὐσεβεστάτης Ἀγνούτσης»³, ἡ ἕτερα δὲ ἐκ τοῦ Σεπτεμβρίου 1198⁴ «...ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ κυροῦ Ἀλεξίου κ(αί) μεγάλου βασιλέως Ρωμέων τοῦ Κομνηνοῦ...»⁵. Εἶναι προφανές ὅτι εἰς ὅλας αὐτάς τὰς περιπτώσεις ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου ἢ τῆς ἐπιγραφῆς ἐπιθυμεῖ νὰ διαδηλώσῃ ἰδιαίτερον τιμὴν καὶ εὐλάβειαν πρὸς τὸν μνημονευόμενον αὐτοκράτορα καὶ οὐδὲν τούτου πλέον.

Ἐς σημειωθῆ ὅτι εἰς ἐπίσημον κείμενον, ὡς εἶναι τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων, ἀποκαλεῖται ὑπὸ τῶν συνέδρων «μέγας» οὐ μόνον ὁ (πρῶτος) αὐτοκράτωρ Βασίλειος Α', ἀλλὰ καὶ οἱ συνάρχοντες υἱοὶ του Λέων Γ' καὶ Ἀλέξανδρος καὶ δὴ οὐχὶ εἰς μίαν ἐνότητα καὶ οἱ τρεῖς, ἀλλ' αὐτοτελῶς⁶ εἰς

1. F. Dölger ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 35 (1935), σ. 258 ὀρθῶς χρονολογῶν τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸ ἔτος 1314/1315.

2. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σ. Κουγέα, Βυζαντινὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Βεροῦας ἐν Ἑλληνικά, τ. 7 (1934), σ. 104 καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ εἰς βελτιωμένην ἔκδοσιν: Σύμμεικτα: Ἡ ἐκ Βεροῦας βυζαντινὴ ἐπιγραφὴ, αὐτ. τ. 9 (1936), σ. 167-170: ἐπὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου ἐν [ἔτει] Ἰωαννί. Αὐτοῖσι καὶ περὶ τῶν παλαιότερων δημοσιεύσεων τῆς ἐπιγραφῆς.

3. Ἐκδ. Β. Latyschev, Μελέται βυζαντινῆς ἐπιγραφικῆς ἐν Βυζαντινὰ Χρονικά, τ. 2 (1895), σ. 184-188.

4. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γ. Σωτηριάδου, Βυζαντινὴ ἐπιγραφὴ ἐξ Αἰτωλίας τοῦ ἔτους 1199 ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσῶ, περ. 2^α τ. 10 (1914), σ. 208-210 κατὰ τρόπον οὐχὶ ἐπιτυχῆ. Τὴν ὀρθὴν χρονολόγησιν κατὰ Σεπτέμβριον 1198 (ὁ πρῶτος ἐκδότης, καίτοι εἶχεν ἀναγνωρίσει τὴν ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς χρονολογίαν: μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἡ β' ἔτους Ἰϋϛ', ὑπελόγησεν ἐσφαλμένως εἰς 1199) καὶ ἐπανάρθωσιν τῶν παραναγνώσεων καὶ ἀτυχῶν συμπληρώσεων τοῦ Γ. Σωτηριάδου ὑπέδειξεν εὐθύς ὁ Σπ. Λάμπρου, Βυζαντιναὶ ἐπιγραφὴ τῆς ἐν Ναυπακτίᾳ μονῆς Βαρνάβοβα ἐν Νέος Ἑλληνομνήμων, τ. 12 (1915), σ. 445-449. Τὴν ἐπιγραφὴν ἀνέγνωσε πληρέστερον καὶ ἐχρονολόγησεν ὡς ἔδει (1198) ὁ Εὐθ. Μαστροκώστας, Κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ Ἁγίας Μονῆς Δωριδος ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τ. 23 (1953), σ. 355-357, ἀγνωστῶν, ὡς φαίνεται, τὸσον τὴν παλαιότεραν ἀτελῆ δημοσίευσιν τοῦ Γ. Σωτηριάδου, ὅσον καὶ τὰς ὀρθὰς ὑποδείξεις τοῦ Σπ. Λάμπρου.

5. Τὸ κείμενον κατὰ τὴν ἔκδοσιν Εὐθ. Μαστροκώστα.

6. Σύνοδος ἔτ. 879/880. Mansi, σ. XVII A, στ. 517: ἡ ἁγία σύνοδος πάλιν εἶπε... δέμεθα μὴ μόνον τὸν ὑψηλὸν καὶ μέγαν βασιλέα ἡμῶν δι' ὑπογραφῆς τὰ τῆ

τρόπον, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ προβληθῇ τὸ ἐπιχείρημα τῆς «βραχυλόγου διατυπώσεως». Χρησιμοποιεῖται δηλ. ἐνταῦθα καὶ διὰ τοὺς τρεῖς ἡγεμόνας ἢ προσωνομία «μέγας», καίτοι κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀντιφρονοῦντων μόνον ὁ Βασίλειος Α' ἦτο αὐτοκράτωρ¹.

Εἰς τὴν Βασιλείον Τάξιν καὶ τὸ Κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου, ἐνθα ἐπανειλημμένως γίνεται ἀντιδιαστολή «μεγάλου βασιλέως» πρὸς τὸν «μικρὸν» ἢ τοὺς «μικροὺς βασιλεῖς», παρατηροῦμεν ὅτι αὕτη ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὸ ἀφηγηματικὸν μέρος τῶν πρωτοκόλλων καὶ οὐδέποτε εἰς τὰς πολυαριθμοὺς ἀναφωνήσεις, αἵτινες ἀναμφιβόλως φέρουν ἐπίσημον χαρακτῆρα καὶ προέλευσιν. Κατ' ἐμὲ ἦ εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα κείμενα διάκρισις μεγάλου βασιλέως - μικροῦ βασιλέως βασίζεται εἰς τὴν μεταξὺ τῶν συμβασιλέων διαφορὰν ἡλικίας, λίαν προφανῆ μὲν, ὅσκις πρόκειται περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ, ὀλιγώτερον δὲ ἐμφανῆ, ὅταν ἡ συναρχία ἀποτελεῖται ἐξ ἀδελφῶν.

Καὶ σήμερον εἶναι συνηθέστατος εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν ὁ προσδιορισμὸς τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογενείας διὰ τοῦ ὁ μέγας (ἢ μεγάλη) ἀδελφὸς ἢ υἱὸς διὰ τὰ πρεσβύτερα τέκνα ἢ ἀδελφοὺς καὶ διὰ τοῦ ὁ μικρὸς (ἢ μικρῆ) διὰ τὰ νεώτερα τέκνα ἢ ἀδελφοὺς (ἀδελφάς). Εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἢ διάκρισις ὑφίσταται ἀνεξαρκῆτως ἡλικίας τῶν οὕτως ἀποκαλουμένων, δυνατόν δὲ οἱ ὡς μικρὸς ἢ μικρῆ προσδιοριζόμενοι νὰ εἶναι πρόσωπα καὶ ὠρίμου ἢ προβηκνῆς ἡλικίας, διότι ἡ σύγκρισις γίνεται πρὸς τὰ ἀντίστοιχα πρεσβύτερα μέλη τῆς οἰκογενείας. Ἔτι μᾶλλον εἶναι προφανῆς ἢ μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ διαφορὰ ἡλικίας, ὥστε δεδικαιολογημένως ὁ ἔστεμμένος πατὴρ νὰ χαρακτηρίζηται ὡς «μέγας βασιλεὺς», ὁ δὲ ἔστεμμένος υἱὸς τὸν ὡς «μικρὸς». Πρόκειται δηλ. περὶ διακρίσεως εἰς senior καὶ junior.

Αἱ ὡς ἄνω διαπιστώσεις σχετικῶς μετ' τὴν χρῆσιν τῆς ἐκφράσεως μέγας βασιλεὺς - μικρὸς βασιλεὺς ἐπιβεβαιοῦνται κατὰ τρόπον περιφανῆ νομίζω ἐκ τῶν κεφ. Βασ. Τάξεως I 43 α καὶ I 44, ἅτινα ἀπὸ μακροῦ ἀνεγνωρίσθησαν² ὡς ἀποδίδοντα τὸ πρωτόκολλον τῆς ἀναδείξεως δύο τῶν νεωτέρων υἱῶν (τοῦ Χριστοφόρου καὶ Νικηφόρου) τοῦ Κωνσταντίνου Ε' εἰς καίσαρας καὶ τοῦ νεωτάτου ἀδελφοῦ των Νικῆτα εἰς νωβελήσιμον³. Ἐκ τῆς Χρονογραφίας

ἀγία ταύτη συνόδῳ δόξαντα βεβαιῶσαι, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεοσηρίτους καὶ θεοφρονητοὺς κλάδους αὐτοῦ τοὺς μεγάλους καὶ ἀγίους βασιλεῖς ἡμῶν καὶ δὴ καὶ τὸν πορφυρογέννητον Στέφανον τὸ πνευματικὸν τέκνον τῆς ἐκκλησίας ὁμοίως ὑποσημῆνασθαι.

1. Ὅτι ὁ Βασίλειος Α' διὰ λόγους δυναστικούς εἶχε ἀνακηρύξει αὐτοκράτορας καὶ οὐχὶ ἀπλῶς βασιλεῖς τοὺς υἱοὺς τοῦ Κωνσταντίνου, Λέοντα καὶ Ἀλέξανδρον ἀνένπτυξα εἰς τὸ βιβλίον μου, σ. 93 - 97.

2. Ch. Diehl, Quelques passages du Livre des Cérémonies ἐν Études Byzantines, Paris 1905, σ. 293 - 306.

3. Βασ. Τάξ. I 43α (σ. 217 - 222), I 44 (σ. 225 - 229). Βλ. καὶ τὴν σ. 146 τοῦ βιβλίου μου.

ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα μεγάλων βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων πολλὰ τὰ ἔτη¹.
ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα τῶν εὐσεβεστάτων αὐγούστων πολλὰ τὰ ἔτη².

Πᾶσαι αἱ ὡς ἄνω μαρτυρίαι δεικνύουν, νομίζω, ὅτι ἡ διάκρισις μεγάλων - μικρῶν βασιλέων δὲν ἐνέχει νομικὴν σημασίαν. Τὴν ἀποψιν ταύτην ἐνισχύει εἰσέτι ἰκανὸς ἀριθμὸς ἄλλων χωρίων τῆς Βασ. Τάξεως, ἅτινα ὡσαύτως προέρχονται ἐκ τοῦ ἀφηγηματικοῦ μέρους τῶν ἐν αὐτῇ κατακεχωρισμένων πρωτοκόλλων καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἀντὶ τοῦ ὅρου « βασιλέων » χρησιμοποιεῖται ὁ ἀόριστος προσδιορισμὸς « δεσπότης » (« μέγας δεσπότης » - « μικρὸς δεσπότης »)³. Ἡ λέξις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ μονάρχεις, ἡγεμῶν καὶ μέχρι τέλους τῆς μέσης περιόδου δὲν ἔχει τὴν ἔννοιαν τεχνικοῦ ὅρου ὑπὸ αὐστηρὰν ἔννοιαν⁴.

Ἡ ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τῆς ἡλικίας στηριζομένη αὕτη διάκρισις ἀπαντᾷ ἀκριβῶς ὁμοίαι εἰς τὴν σημερινὴν νέαν ἑλληνικὴν καὶ δὴ ὁ μέγας ἀφέντης⁵ - ὁ μικρὸς ἀφέντης. Εἰς τὰς ἀρχοντικὰς οἰκογενείας τῶν νήσων ἢ τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ εἰς οἰκονομικὰ ἐξάρτησις πρὸς τὴν οἰκογένειαν διατελοῦντες (ὑπηρετικὸν προσωπικόν, ἐργάται τῶν κτημάτων ἢ ναυτικοὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς οἰκογενείας), ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ πατρὸς προσδιορίζουν αὐτὸν ὡς « μέγαν ἀφέντην », ἐνῶ τὸν υἱὸν τοῦ ὡς « μικρὸν ἀφέντην ».

Τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν ἀποψίν μου ἐνισχύει προσέτι καὶ τὸ χωρίον τοῦ Κλητορολογίου 7125-13 (= Bury, σ. 13536 - 1366), εἰς ὃ ὁ εἰδικὸς ἐπὶ τῆς ἐθιμοτυπίας ὑπάλληλος ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ διακρίνῃ τὸν κεκτημένον τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα ἡγεμόνα καὶ νὰ ἀντιδιαστῆλῃ τὴν νομικὴν θέσιν τοῦτου πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ἀπλῶς ἐστεμμένου εἰς βασιλέα καὶ οὕτω ἀνηγορευμένου εἰς αὐτοκράτορα⁶. Λέγω ὑπεχρεοῦτο, διότι ἐναυθὰ ὁ Φιλόθεος ἀναγράφει τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα εἴθιστο νὰ παρέχονται εἰς τὴν σύγκλητον, τὸν

1. Βασ. Τάξ. 25214, 2669, 2817, 22721, 3512, 35117, 37217, 37312, 61117, 61210, 64912. Ὅμοιου ἀκριβῶς περιεχομένου ἦτο καὶ ἡ εὐφημία τῶν ἡγεμόνων κατὰ τὸ πέρας τῶν συνεδριῶν τῆς συνόδου 879/880 ὡς γίνεται γνωστὴ ἐκ τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν αὐτῆς: Βασιλεῖον, Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου μεγάλων βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων πολλὰ τὰ ἔτη. Mansi, XVII A, στ. 393, 512.

2. Βασ. Τάξ. 37218. Εἰς τὰ χωρία 25215, 26611, 64914 τονίζεται αὐγοσταῖν.

3. Βασ. Τάξ. 2289. 23510, 2391, 25913, 2624: καὶ προσκυνῶσιν τοὺς πόδας καὶ τὰ δύο γόνατα τοῦ μεγάλου δεσπότη, ὁμοίως καὶ τοῦ μικροῦ.

4. Περὶ τοῦ δεσπότηου βλ. G. Ostrogorsky, Urum - Despoten ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 44 (1951), σ. 448 - 460, D. Zakythinos, Le despotat grec de Morée, τ. II (1953), σ. 75 - 78, R. Guillard, Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin, Le despote, δεσπότης, ἐν Revue des études byzantines, τ. 17 (1959), σ. 53 - 89 καὶ ἐπὶ τῆς τελευταίας αὐτῆς μελέτης παρατηρήσεις τοῦ F. Dölger ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 53 (1960), σ. 216 - 217 με περαιτέρω μνείας συμβολῶν αὐτοῦ.

5. « Ἀφέντης » ἐκ τοῦ αὐθέντης.

6. Περὶ τοῦ χωρίου βλ. ἀνωτέρω, σ. 475 ἑπ.

κλῆρον τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τοὺς τοῦ κουβουκλείου ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἡγεμόνων, τῶν εἰς ἑκατέραν τῶν ἀνωτέρω κατηγοριῶν ὑπαγομένων. Γράφει λοιπὸν ὁ αὐλικὸς ὑπάλληλος: «Ὁ δὲ γεγονὼς αὐτοκράτωρ βασιλεὺς...» διὰ τὸν πρῶτον καὶ «ὁ δὲ γε δεύτερος βασιλεὺς» διὰ τὸν μὴ ἀνηγορευμένον εἰς αὐτοκράτορα. Προκειμένου δηλ. νὰ δηλώσῃ τὴν μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων ἑκατέρας κατηγορίας ὑφισταμένην πράγματι νομικὴν διάκρισιν δὲν χρησιμοποιοεῖ τοὺς ἀορίστους καὶ μὲ βάσιν τὴν διαφορὰν τῆς ἡλικίας ὄρους *μέγας βασιλεὺς - μικρὸς βασιλεὺς*, ἀλλὰ τοὺς ἐμπεριέχοντας νομικὴν διαφοροποίησιν *αὐτοκράτωρ βασιλεὺς καὶ δεύτερος* (δηλ. ἀπλοῦς, μόνον) *βασιλεὺς*.

Ἡ ἔνεκα τῆς μὴ ὀρθῆς τοποθετήσεως τοῦ νομικοῦ προβλήματος ἀναφορικῶς μὲ τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως τοῦ συμβασιλέως εἰς τὸ βυζαντινὸν πολίτευμα, ἐσφαλμένη κατὰ τὰ ἀνωτέρω θεωρία ἀναγκάζει τοὺς ὑποστηρίζοντας τὸ ἀδύνατον τῆς νομικῆς ἰσοτιμίας μεταξὺ συμβασιλέων νὰ καταφεύγουν εἰς διατυπώσεις ἀντικρως ἀντιθέτους πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς βυζαντινῆς διοικήσεως καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπίσημα νομοθετικὰ κείμενα κατ' ἐπανάληψιν φέρουν τὰ ὀνόματα τῶν ἐκδόντων αὐτὰ συμβασιλέων μετὰ τῶν ἐπισήμων ἐκάστοτε τίτλων των. Διὰ τῆς ἰδικῆς μου θεωρίας ἡ ἐξηγήσις προσφέρεται ἀπλουστάτη καὶ ὁμαλή. Πάντες οὗτοι οἱ ἐκάστοτε ἐκδότες τοῦ νομοθετήματος συμβασιλεῖς ἔχουν ἀναγορευθῆ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ συνεπῶς ἀπέκτησαν τὴν αὐτὴν νομικὴν θέσιν (τοῦ αὐτοκράτορος), συνεπαγομένη μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν. Κατόπιν τούτου δικαιοῦνται ὅλοι ἐξ ἴσου νὰ φέρονται ὡς ἐκδότες τοῦ νομοθετήματος. Ὁ F. Dölger, δεχόμενος τὸ ἀδύνατον τῆς μεταξὺ συμβασιλέων νομικῆς ἰσοτιμίας — γεγονός τελεῖως ἄσχετον μὲ τὴν οὐσιαστικὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας — διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐπὶ αὐτοκρατορικῶν νομοθετημάτων ἀναγραφὴν πάντων τῶν ἐκδόντων αὐτὰ συμβασιλέων, δέχεται dass die byzantinischen Hauptkaiser ihre Mitkaiser an der Gesetzgebung nach Ermessen teilhaben lassen konnten oder nicht¹.

Ἐν τούτοις εἶναι γνωστὴ ἡ αὐστηρότης τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκρατορικοῦ πρωτοκόλλου καὶ ἡ μέχρι τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν ρύθμισις τῆς λειτουργίας τῆς κρατικῆς μηχανῆς, πρὸς τὰ ὅποια οὐδαμῶς συμβιβάζεται ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δικαιούται νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἐπιθυμίας του, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν τήρησιν τῶν νόμων καὶ τοῦ πρωτοκόλλου, ὡς πρέπει νὰ συναχθῇ ἐκ τῆς προμνημονευθείσης διατυπώσεως τοῦ F. Dölger.

1. F. Dölger, Das byzantinische Mitkaisertum κλπ. ἐν Byz. Diplomatiek [1956], σ. 127. Ἡ ὑπογράμμισις εἶναι τοῦ ἰδίου.

Βεβαίως ὁ κατέχων τὸν βυζαντινὸν θρόνον εἶναι ἀπόλυτος μονάρχης καὶ εἰς αὐτὸν ἀπόκειται νὰ ἐπιφέρει οἰανδήποτε μεταβολὴν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς κρατικῆς διοικήσεως, πάντοτε ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης¹. Ἄλλὰ διὰ τῆς ἀποφασισομένης ἀλλαγῆς συνιστᾶται νέος θεσμὸς ἢ τροποποιεῖται ὁ ὑπάρχων πρὸς ὃν εἰς τὸ ἐξῆς ὀφείλει νὰ συμμορφωθῇ ὁ ἡγεμὼν μέχρις οὗ εἰσαχθῇ ἐν καιρῷ νέα μεταβολή. Αὕτη ὅμως δὲν δύναται νὰ ἐπέρχεται ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου, νὰ τροποποιητᾶ δὲ διαρκῶς, ρυθμιζομένη ἐκ τῆς ἐκάστοτε καλῆς ἢ κακῆς αὐτοκρατορικῆς διαθέσεως, διότι οὕτω θὰ ἐκλονίζετο πᾶσα ἔννοια ἐννόμου τάξεως. Συνεπῶς, ἄποψις, ὡς ἡ ὑπὸ τοῦ F. Dölger ὑποστηριζομένη, καθ' ἣν ἡ συμμετοχὴ τῶν συμβασιλέων εἰς τὴν νομοθεσίαν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς καλῆς ἢ κακῆς στιγμιαίας ἐμπνεύσεως καὶ διαθέσεως τοῦ κυριῶς αὐτοκράτορος, ἀντίκειται πρὸς τὰς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ βυζαντινοῦ πολιτεύματος.

Ἡ ἀναγραφὴ τῶν συμβασιλέων ὡς συνεκδοτῶν ἐνὸς νομοθετήματος² κατὰ τὴν μέσην καὶ ὑστέραν βυζαντινὴν περίοδον προσδιορίζεται ἐκ τῆς αὐτῆς νομικῆς θέσεως ἢν πάντες ὁμοιομόρφως κατεῖχον, ἐφ' ὅσον ἀνηγορεύθησαν κατὰ τοὺς αὐτοὺς τύπους καὶ ἔλαβον τοὺς αὐτοὺς τίτλους. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δικαιοῦνται πάντες νὰ μνημονευθοῦν ἐν τῷ τίτλῳ τοῦ νομοθετήματος ὡς συνεκδοτάι αὐτοῦ.

Διὰ τὴν ἐδραίωσιν τῆς περὶ συμβασιλέως θεωρίας του, ὁ F. Dölger ἐπικαλεῖται κατ' ἐπανάληψιν τὴν βυζαντινὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς Eingipfelkeit τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, ἐκλεκτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκπροσώπου αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς καὶ τὴν ἄρνησιν ὑπάρξεως ἐτέρου κυρίου τῆς οἰκουμένης, πλὴν τοῦ κατέχοντος τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πράγματι αἱ ἰδέαι αὗται ἀποτελοῦν τὸν κεντρικὸν πυρῆνα τῆς βυζαντινῆς πολιτειακῆς θεωρίας, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ σύγκρισις καὶ ἡ ἀναφορὰ δὲν γίνεται, κατὰ τὴν γνώμην μου, πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς βυζαντινῆς δυναστείας, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ξένων κρατῶν καὶ λαῶν. Ἡ ἀρχὴ δηλ. τῆς μοναδικότητος τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος διατυπῶνται οὐχὶ διὰ νὰ ἀποκλείσῃ τὴν ἰσότημον ἀναγνώρισιν ἄλλου νομίμως ἀναδειγμένου συναρχοντος ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου, ἀλλὰ διὰ νὰ θέσῃ ὀριστικὸν φραγμὸν εἰς τὰς ἀξιώσεις οἰκουμενικότητος καὶ κοσμοκρατορίας τῶν ἡγετῶν τῶν ἀντιπάλων κρατῶν. Τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ τὸ διαπιστώσωμεν, τόσον ἐκ τῆς βυζαντινῆς πράξεως, ὅσον καὶ ἐκ τῆς στάσεως τῶν ἄλλοεθνῶν ἡγεμόνων.

1. Περὶ τῆς ἰσχύος τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν εἰς αὐτὴν τιθεμένων φραγμῶν βλ. A. Michel, Die Kaisermacht in der Ostkirche (843-1204) ἐν Ostkirchliche Studien, τ. 2 (1953), σ. 1-35, 89-109, 3 (1954), σ. 1-28, 133-163, 4 (1955), σ. 1-42, 221-260, 5 (1956), σ. 1-32 καὶ αὐτοτελῶς, Darmstadt 1959.

2. Εἰς τὸ βιβλίον μου ἀναγράφονται εἰς τὴν οἰκείαν περὶ ἐκάστου αὐτοκράτορος θέσιν τὰ σχετικὰ νομοθετικὰ κείμενα, τὰ διευκρινίζοντα τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις.

Ἡ βυζαντινὴ αὐλὴ οὐ μόνον δὲν ἀποκρύπτει τὴν ὑπαρξίν συμβασιλέων — ἀδιαφόρως τῆς νομικῆς ἰσοτιμίας των πρὸς τὸν πρῶτον αὐτοκράτορα — ἀλλὰ προβάλλει τούτους εἰς τὴν δημοσίαν ζωὴν κατὰ τὰς πάσης φύσεως θρησκευτικὰς τελετὰς καὶ ὅλας τὰς συνδεομένας μὲ τὴν κρατικὴν ζωὴν, ὡς εἶναι ἢ δεξιῶσις ξένων ἡγεμόνων καὶ πρεσβευτῶν, ἢ τέλεσις ἐπινικίου θριάμβου, ἢ ἀναγόρευσις αὐγούστης, ἢ ἐπιθεώρησις στρατιωτικῶν καταυλισμῶν κλπ. ¹. Ἐξ ἄλλου οἱ ξένοι ἡγέται — Βούλγαροι, Φράγκοι, Σέρβοι κλπ. — δσάκις ἀποκτῆσουν ἰσχὺν καὶ αἰσθανθοῦν ὅτι δύνανται νὰ ἀναμετρηθοῦν πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς μὲ τὸν κυρίαρχον τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἐπιζητοῦν νὰ σφετερισθοῦν τὸν τίτλον τοῦ « βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ρωμαίων », διὰ νὰ ἀποκτήσουν οὕτω τὴν οἰκουμενικότητα, θεωρουμένην προνόμιον τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου. Βεβαίως ἡ βυζαντινὴ πολιτειακὴ θεωρία ἀποκρούει διαρκῆ, τὸσον τὴν καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἀπόπειραν σφετερισμοῦ τῶν τίτλων τοῦ βυζαντινοῦ μονάρχου, ὅσον καὶ τὴν ἰσοτιμίαν τῶν ξένων ἡγεμόνων πρὸς τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα. Ἄλλ' ἢ ἐστίας αὕτη δὲν δικαιολογεῖ τὴν περαιτέρω ἐκδοχὴν, καθ' ἣν ἡ ἀναγνώρισις εἰς τὸν συμβασιλέα νομικῆς ἰσοτιμίας πρὸς τὸν πρῶτον αὐτοκράτορα — ἐφ' ὅσον βεβαίως τηρηθοῦν αἱ νόμιμοι προϋποθέσεις — ἀντίκειται εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς βυζαντινῆς πολιτειακῆς ἰδεολογίας ἀναφορικῶς μὲ τὴν μονοκρατορικὴν θέσιν τοῦ βυζαντινοῦ ἡγεμόνος.

Κατὰ τὸν *ΙΑ' αἰῶνα καὶ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνητῶν* διαπιστοῦται ὁρολογικὴ διάκρισις, ἀνταποκρινομένη καὶ εἰς νομικὴν, μεταξὺ τῶν συμβασιλέων, ὧν ὁ πρῶτος ἀναφέρεται ὡς « αὐτοκράτωρ βασιλεύς », ἐνῶ ὁ δεῦτερος κατὰ κανόνα νιός, σπανιώτερον δὲ ἀδελφός ἢ γαμβρός τοῦ πρώτου, καλεῖται μόνον « βασιλεύς ». Οὕτω εἰς τὴν μεταξὺ Βοημούνδου καὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ συνθήκην τοῦ ἔτους 1108 ἀναγινώσκειται ² : πρὸς τὴν ὑμῶν βασιλείαν, σοῦ τε τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος κυρίου Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ τοῦ τριποθήτου νιοῦ σου τοῦ βασιλέως κυρίου Ἰωάννου τοῦ πορφυρογεννήτου ³, πρὸς τὴν βασιλείαν ὑμῶν, τοῦτ' ἔστι· σέ τε τὸν αὐτοκράτορα Ρωμαίων κύριον Ἀλέξιον καὶ τὸν βασιλέα καὶ νιόν σου τὸν πορφυρογεννήτου ⁴. Ἐπὶ μικρογραφίας τοῦ Cod. Vatic. Urb. gr. 2 παραπλεύρως τῆς ἀπεικόνισσος τοῦ Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ σημειοῦται : Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεύς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων ὁ Κομνηνὸς πορφυρογεννήτου,

1. Βλ. ἀντὶ ἄλλου τινος τὰ διάφορα πρωτόκολλα ἐν τῇ Βασ. Τάξει.

2. Τὰ ἀκολουθοῦντα χωρία καὶ τὰς λοιπὰς μαρτυρίας περὶ τῆς ἀναδείξεως τῶν ἡγεμόνων τῆς ὑπέρας περιόδου, ὡς καὶ τῶν ἀνταπειτητῶν τοῦ θρόνου, ἠρεμήθησα εἰς τὰς σ. 156 ἐπ. τοῦ βιβλίου μου.

3. Ἀλεξιάς XIII 12. 3.

4. Ἀλεξιάς XIII 12. 4 καὶ 12. 15. Εἰς διασωθέντα μεταξὺ τῶν καταλοιπῶν

παρὰ πλεύρωσ δὲ τῆς τοῦ υἱοῦ του: *Ἀλέξιος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς ὁ πορφυρογέννητος*¹. Ὁμοίου ἀκριβῶς περιεχομένου εἶναι καὶ αἱ ἐπὶ ψηφιδωτῶν τοῦ νοτίου γυναικωνίου τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐπιγραφαί: παρὰ τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Β' ἀναγιγνώσκεται: *Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Κομνηνὸς πορφυρογέννητος*, παρὰ δὲ τὴν τοῦ νεαροῦ υἱοῦ του Ἀλεξίου: *Ἀλέξιος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς ὁ Κομνηνὸς πορφυρογέννητος*² (μεταξὺ 1122 καὶ 1142). Εἰς τὸν συνοδικὸν τόμον τοῦ ἔτους 1171, δι' οὗ ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ἱεράρχαι ἀναλαμβάνουσι ὠρισμένας ὑποχρεώσεις διὰ τὴν διαφύλαξιν τῆς διαδοχῆς εἰς τοὺς ἄρρενας ἀπογόνους τοῦ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ, ὁ μὲν Μανουὴλ ἀναφέρεται ὡς *ἅγιος αὐτοκράτωρ βασιλεὺς πορφυρογέννητος καὶ βασιλεὺς*, ἐνῶ ὁ μικρὸς υἱὸς του ὡς *ὁ πορφυρογέννητος καὶ βασιλεὺς*, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του θὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον καθιστάμενος *αὐτοκράτωρ βασιλεὺς*³.

Καίτοι τὸ ἀκολουθοῦν κείμενον δὲν εἶναι ἐπίσημον, θεωρῶ ἄξιαν ἀναγραφῆς τὴν ἐν αὐτῷ μαρτυρίαν, ἀποδίδουσαν μὲ ἀκριβείαν καὶ κυριολεξίαν τὴν διάκρισιν τῆς ἀναδείξεως τοῦ αὐτοῦ προσώπου ἀρχικῶς εἰς «βασιλέα», βραδύτερον δὲ τὴν ἀναγόρευσίν του εἰς αὐτοκράτορα: *Ἐστέφθη δὲ παρ' αὐτοῦ (sc. τοῦ Μανουὴλ Α') ὁ ροιστοῦς (sc. ὁ Ἀλέξιος) εἰς βασιλέα κατὰ ἰνδικτιῶνα ε' τοῦ ςχ' ἔτους (1171-1172)*⁴ ...κατὰ δὲ τὴν κδ' τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός

τοῦ Ψελλοῦ τύπον χρυσοβούλλου (ἔτ. 1074) φέρονται ὑπογράφωντες ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Ζ' καὶ οἱ ἀδελφοὶ του ὡς ἑξῆς:

Μιχαὴλ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Δούκας.

Ἀνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ Δούκας.

Κωνσταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ Δούκας.

¹ Ἐν Ψελλοῦ Scripta Minora ἔκδ. E. Kurtz-Fr. Drexl, τ. I, Milano 1936, σ. 334. Ἐπειδὴ τὸ κείμενον τοῦτο θεωροῦν τινας οὐχὶ ὡς χρυσοβούλλου γνήσιον, ἀλλ' ὡς γύμνασμα τοῦ Ψελλοῦ, δὲν κατέλεξα τοῦτο μεταξὺ τῶν ἐπίσημου προελεύσεως. Ὁπωσδήποτε ὁμως ἀποδίδει τὸν τύπον τῶν γνησίων. Βλ. σ. 119 τοῦ βιβλίου μου.

1. Πρόχειρον ἀπεικόνισιν τῆς μικρογραφίας βλ. παρὰ G. Ostrogorsky, Autokratör Johannes Π. und Basileus Alexios ἐν Annales de l'Institut Kondakon, τ. 10 (1938), σ. 179-183. Ὅτι αἱ μικρογραφίαι ἀκολουθοῦν αὐστηρῶς τοὺς κανόνας τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν τίτλων καὶ συνεπῶς ἀποδίδουν τὴν ἐπίσημον ὀρολογίαν ἔδειξεν ἐπιτυχῶς ὁ F. Dölger, Die Entwicklung der byz. Kaisertitulatur, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 1001 ἑπ. = Τοῦ αὐτοῦ, Byzantinische Diplomatie [1956], σ. 148 ἑπ.

2. Βλ. ἔγχρωμον ἀπεικόνισιν τοῦ ψηφιδωτοῦ παρὰ A. Grabar, La peinture byzantine [Genève 1953], σ. 99 καὶ 103.

3. Α. Παβλωφ, Συνοδικὸς τόμος τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου Μιχαὴλ τοῦ τοῦ Ἀγχιάλου (ἔτ. 1171) ἐν Βυζαντινὰ Χρονικά, τ. 2 (1895), σ. 392. Βλ. σ. 161 ἑπ. τοῦ βιβλίου μου.

4. Ψευδο-Κωδινού, Χρονογραφία, 15915-16.

τῆς ἰδ' ἰνδικτιῶνος τοῦ ς' αὐθιῶν ἔτους ὥρα α' τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ὁ ἀείμνηστος πατήρ αὐτοῦ τῆς ἐπιγείου βασιλείας ἠλλάξατο τὴν οὐράνιον, ἀνηγορευθῆ ἀυτοκράτωρ [sc. ὁ Ἀλέξιος] καὶ ἐβασίλευσεν εὐσεβῶς σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ τῇ δεσποσύνῃ τῇ κυρῇ Μαρίᾳ¹. Τὸ δεύτερον ἰδία χωρίον ἀποδίδει προφανῶς « ἐνθύμησιν » σύγχρονον τοῦ μνημονευομένου γεγονότος.

Ὡς διεπιστώθη καὶ διὰ τὴν μέσσην περίοδον, οὕτω καὶ ἐπὶ Κομνηνῶν καὶ Ἀγγέλων, εἶναι δυνατὴ νομικῶς ἢ συνύπαρξις δύο αὐτοκρατόρων. Οὗτοι εὐρίσκονται εἰς ἀπόλυτον νομικὴν ἐὰν μὴ πολιτικὴν, ἰσοτιμίαν μεταξὺ των καὶ φέρουν ἀμφοτέροι τὸν τίτλον τοῦ « αὐτοκράτορος βασιλέως », δι' ὃ καὶ ὁ ἀκριβολόγος γνώστης τοῦ βυζαντινοῦ πολιτεύματος Νικήτας Χωνιάτης πρὸς δῆλωσιν τοιαύτης περιπτώσεως ἐχρησιμοποίησε τὸ ῥῆμα *συναυτοκρατορῶ*². Εἰς τὴν κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἀνδρονίκου Α' Κομνηνοῦ λεχθεῖσαν εὐφημίαν, τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ ὁ ἤδη αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Β' εὐφημοῦνται διὰ τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς τίτλων, διότι καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Α' ἀπέκτησε τότε τὴν αὐτοκρατορικὴν ἰδιότητα (Σεπτέμβριος 1183)³.

Εὐχερέστερος εἶναι ὁ καθορισμὸς τῆς νομικῆς διακρίσεως μεταξὺ τοῦ κατέχοντος τὴν ἰδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως κατὰ τοὺς *Παλαιολογεῖους χρόνους*, δεδομένου ὅτι ὑπάρχουν, τοῦτο μὲν σχετικῶς πλήρη πρωτόκολλα αὐτοκρατορικῶν ἀναγορεύσεων, τοῦτο δὲ ἱκανὸς ἀριθμὸς ἐγγράφων, ἐκδοθέντων ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων, τῶν συμβασιλέων αὐτοκρατόρων καὶ τῶν ἀπλῶν « βασιλέων ».

Ἡ διαφορὰ εἶναι ἐμφανὴς εἰς τὸ τυπικόν, τὸ τηρούμενον διὰ τὴν ἀνάδειξιν « αὐτοκράτορος » ἀπ' ἑνός, ἀπλοῦ « βασιλέως » ἀπ' ἑτέρου, εἰς τὸν τύπον τῆς ὑπογραφῆς ἑκατέρου, εἰς τὴν βασιλικὴν περιβολὴν καὶ τὸ στέμμα.

Τὸ τυπικὸν τῆς ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως αὐτοκράτορος εἶναι λεπτομερῶς γνωστὸν ἐξ ἀρίστων πρωτοκόλλων τῆς ἐποχῆς⁴. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀναγορεύεται εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐπ' ἀσπίδος, αἰρομένης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος — ἐὰν ὑπάρχη — τοῦ πατριάρχου καὶ ἀνωτέρων ἀξιωματοῦχων. Ἐν συνεχείᾳ

1. Ψευδο - Κοιδινοῦ, Χρονογραφία, 159²³ - 160⁵.

2. Νικ. Χων. 349²² : *συναυτοκρατοροίη* [ὁ Ἀνδρόνικος Α'] τῷ *παναφήλικι βασιλεῖ* [sc. Ἀλέξιῳ Β']· πρβλ. Θεοδ. Σκουταριώτην, σ. 332 : *συναυτοκράτωρ κατασταθῆ τῷ νεάζοντι βασιλεῖ*. Πρβλ. ἀνωτ., σ. 473.

3. Νικ. Χων. 350⁹ = Θεοδ. Σκουτ. 332⁸ : *Ἀλεξίου καὶ Ἀνδρονίκου μεγάλων βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων Ρωμαίων τῶν Κομνηνῶν πολλὰ τὰ ἔτη*.

4. Βλ. εἰς τὰς σ. 218 - 222 τοῦ βιβλίου μου λεπτομερῆ ἔκθεσιν τοῦ πρωτοκόλλου καὶ εἰς τὰς σ. 185 - 214 ἀνάλυσιν τῶν μαρτυριῶν διὰ τὴν ἀνάδειξιν ἑνὸς ἐκάστου τῶν ἡγεμόνων τῆς περιόδου αὐτῆς, τόσον εἰς « βασιλεῖς », ὅσον καὶ εἰς « αὐτοκράτορας ». Σχεδὸν πάντες οἱ αὐτοκράτορες τῆς Παλαιολογεῖου ἐποχῆς διήλθον τὸ στάδιον τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως, οἱ πλεῖστοι δὲ ἐξ αὐτῶν ἀνηγορεύθησαν αὐτοκράτορες ὑπὸ τοῦ πατρὸς των, εὐρισκομένου ἔτι ἐν ζωῇ καὶ αὐτοκρατοροῦντος.

οὗτος παραδίδει εἰς τὸν πατριάρχην ἔγγραφον ὁμολογίαν πίστεως. Ὁ οὗτος ἀναγορευθεὶς προσέρχεται εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ἔνθα χριεῖται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ἀναφωνεῖται κατὰ τὴν χρῆσιν «*ἄγιος*» ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ ἐκκλησιάσματος. Ἀκολούθως στέφεται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, βοηθουμένου κατὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ στέμματος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος — ἐὰν ὑπάρχη — καὶ ἀναφωνεῖται «*ἄξιος*». Ἐπὶ οἰουδήποτε τηρηθῆ τὸ ἀνωτέρω τυπικόν, οὗτος ἀποκτῆ τὴν ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος, τὸ δικαίωμα νὰ ὑπογράφη ὡς «*πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων*», ἀνεξαρτήτως καὶ ἀδιαφόρως ἂν τὴν αὐτὴν στιγμὴν ὑπάρχη εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἕτερος αὐτοκράτωρ.

Τὴν πλέον πειστικὴν ἀπόδειξιν ἀποτελεῖ ἡ ἀντιβολὴ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Καντακουζηνοῦ Γ' 186-204 περὶ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' τὴν 2ῃν Φεβρουαρίου 1325 — προερχομένη ἀσφαλῶς ἐξ ἐπισήμου πρωτοκόλλου — πρὸς τὴν θεωρητικὴν ἔκθεσιν τοῦ Ψευδο-Κωδινοῦ (σ. 86-97) περὶ τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοκράτορος. Ὁ Ἀνδρόνικος τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀνηγορεύθη μὲν αὐτοκράτωρ, οὐχὶ ὅμως «*κύριος*» ἢ «*πρῶτος*» (Hauptkaiser) ἀλλὰ συμβασιλεύς, τὸ δὲ τηρηθὲν πρωτόκολλον παραδίδει λεπτομερῶς ὁ ἱστοριογράφος καὶ μετέπειτα αὐτοκράτωρ Ἰωάννης (Τ') Καντακουζηνός. Τὴν ἔκθεσιν αὐτὴν τὸ Καντακουζηνοῦ ἔλαβεν ὡς βάσιν, κυρίως εἰπεῖν ἐν πολλοῖς ἀντέγραψεν ἐπὶ λέξει, ὁ Ψευδο-Κωδινός διὰ νὰ παρουσιάσῃ τὸ κατὰ θεωρίαν τυπικόν τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοκράτορος.

Διὰ τὴν ἀνάδειξιν ἀπλοῦ «*βασιλέως*» κατὰ τοὺς Παλαιολογεῖους χρόνους τηρεῖται τελειῶς διάφορον τυπικόν. Τοῦτο συνίσταται εἰς τὴν ἀπλὴν ταινίωσιν τοῦ ὑποψηφίου ὑπὸ τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος αὐτοκράτορος, ἄνευ πατριαρχικῆς, ὡς φαίνεται, συμπράξεως. Ἡ τελετὴ πραγματοποιεῖται ἐντὸς κοσμικοῦ χώρου καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ οὗτος τιμηθεὶς δικαιοῦται νὰ ὑπογράφη ὡς «*πιστὸς βασιλεὺς Ῥωμαίων*». Ὁ ἀπλοῦς «*βασιλεὺς*» οὔτε «*χριεῖται*» οὔτε «*στέφεται*» ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ διὰ τοῦτο κατ' ἐπανάληψιν εἰς κείμενα τῆς ἐποχῆς γίνεται διάκρισις μεταξὺ βασιλέως «*ἀστεφοῦς*» καὶ βασιλέως «*ἐστεμμένου*»¹.

Ἐκ τῶν Παλαιολογεῖων χρόνων ἔχομεν ἔγγραφα:

α') Αὐτοκρατόρων ἀσκούντων τὴν ἐξουσίαν ὡς «*πρώτων*» «*κυρίων*» αὐτοκρατόρων κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ F. Dölger.

β') Αὐτοκρατόρων μετεχόντων τῆς ἐξουσίας ὡς συναγεμόνων (συναυτοκρατόρων) καὶ

γ') Ἀπλῶν «*βασιλέων*», ὡς καθώρισα ἀνωτέρω τὴν ἔννοιαν.

Ἡ ὑπογραφή τῶν αὐτοκρατόρων καὶ συναυτοκρατόρων ἔχει τὸν αὐτὸν

1. Ψευδο-Κωδινός, Περὶ ὀφφικιαλίων κλπ., σ. 523-11, 684-8, Ἐκθεσις νέα, γραφείσα τὴν 1ῃν Σεπτεμβρίου 1386 ἐν Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τ. Ε', σ. 504. Βλ. ἀναλυτικώτερον σ. 216-217 τοῦ βιβλίου μου.

ἀκριβῶς τύπον : ὁ δεῖνα πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων ὁ Παλαιολόγος, οὐχὶ κατὰ παραχώρησιν καὶ κατὰ χάριν, παρεχομένην ὑπὸ τοῦ « κυρίου αὐτοκράτορος » πρὸς τὸν συνάροντα, ὡς παρουσιάζουν τὸ πρῶγμα οἱ F. Dölger, B. Sinogowitz, I. Καραγιαννόπουλος, ἀλλὰ κατὰ νόμιμον δικαίωμα, συμφώνως πρὸς τὸ πολιτικὸν δίκαιον, ὡς τοῦτο διεμορφώθη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ Παλαιολόγων.

Ἡ ὑπογραφή τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως, ἀκολουθεῖ πάντοτε ὠρισμένον τύπον : ὁ δεῖνα πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων, διαγραφόμενον ὡσαύτως ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ δικαίου καὶ μὴ ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς καλῆς θελήσεως τοῦ αὐτοκράτορος.

Ἐὰν πρέπη νὰ γίνῃ λόγος περὶ « ἀγαθῆς προαιρέσεως » τοῦ αὐτοκράτορος, τότε αὕτη ἐκδηλοῦται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἀποφασίζει τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Α ἢ τοῦ Β ἄρρενος μέλους τῆς οἰκογενείας του εἰς αὐτοκράτορα ἢ ἀπλοῦν βασιλέα. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι αὐτονόητον διὰ πολίτευμα μοναρχικόν, εἰς τὸ ὅποιον αἱ ἀποφάσεις, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ ὑπεριτάτου ἄρχοντος. Ἄφ' ἧς ὅμως στιγμῆς ὁ ἐπιλεγείς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἶτε διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτοκράτορος (ἐν προκειμένῳ συναυτοκράτορος) εἶτε τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως ἐπιτύχη τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν νομίμων τύπων διὰ τὴν ἀνάδειξιν εἰς ἑκάτερον τῶν ἀνωτέρω λειτουργημάτων ἀποκτᾷ ἄνευ ἐτέρου ὅλας τὰς ἀρμοδιότητας, δικαιώματα καὶ υποχρεώσεις τὰς συνυφασμένας μὲ τὸ προσκτηθὲν λειτούργημα.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

